

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

Att planera en museiträdgård

Glimmingehus som fallstudie

To plan a museum garden
Glimmingehus as case study

Författare: Sandra Eliasson

Självständigt arbete • 15 hp
Trädgårdsingenjör:odling – kandidatprogram
Alnarp, mars 2017

Att planera en museiträdgård

Glimmingehus som fallstudie

To plan a museum garden
Glimmingehus as case study

Författare: Sandra Eliasson

Handledare: Åsa Ahrlund, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Btr handledare: Lotta Nordmark, SLU, Institutionen för biosystem och teknologi

Examinator: Allan Gunnarsson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Kandidatarbete i trädgårdsvetenskap

Kurskod: EX0495

Program/utbildning: Trädgårdsingenjör:odling – kandidatprogram

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2017

Omslagsbild: L.G.foto/Leif Gustavsson 2016

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: historisk trädgård, medeltida trädgård, trädgårdsrekonstruktion, trädgårdsarkeologi,

Sammanfattning

Det här arbetet har undersökt hur en trovärdig historisk trädgård skulle kunna implementeras i museiverksamheten vid Glimmingehus, som är en medeltidsborg i högreståndsmiljö på Österlen i Skåne. Uppsatsen börjar med att sätta Glimmingehus i sin historiska kontext. Jag undersökte också om det fanns några möjliga belägg för en trädgård på platsen sedan tidigare. För att museiträdgården skulle bli historiskt trovärdig studerade jag utformningar och innehåll av medeltida trädgårdar både i Europa och Skandinavien. De vanligaste trädgårdsanläggningarna i Skandinavien, både för högre och lägre stånd, har varit kål-, örta-, humle- och frukt(träd)gård, men innehållet verkar inte ha varit strikt uppdelat eftersom en växt kunde ha flera funktioner. I det europeiska källmaterialet nämns paradisträdgården mest för högreståndsmiljöer, men det går att anta att det förekom nyttoträdgårdar. Själva växtmaterialet är svårare att närma sig. Jag har använt mig av skriftliga källor, men även av arkeologiska undersökningar. Eftersom det finns lite material att utgå ifrån har jag fått samla information från olika källor och pussla ihop trädgårdens utseende och innehåll. Jag har även utgått från museiverksamhetens krav på tillgänglighet och möjlighet för pedagogisk verksamhet i mitt förslag på utformning och innehåll. Mitt arbete mynnar ut i ett gestaltnings- och innehållsförslag för hur en museiträdgård kan utformas för att fungera i verksamheten vid Glimmingehus idag.

Abstract

This study has investigated how a historical accurate garden could be implemented in the activities in the museum at Glimmingehus, which is a medieval castle in high nobility context located in Österlen in Scania. The thesis starts by putting Glimmingehus in its historic context. I also studied if there were any possible evidence of a garden at the site at earlier time. For the museum garden to be historical accurate I studied forms and content of the medieval gardens in Europa and Scandinavia. The most common gardens in Scandinavia, for both high and low social classes, were the cabbage-, herb-, hop- and fruit gardens, but the content does not seem to be as strictly divided since a plant could have more than one funktion. In the European sources it is the garden of paradise that seem to be the most common in the aristocratic setting. But one can assume that there were utility gardens. The plant

material is harder to come close to. I have used written sources but also archaeological investigations. Since there is a scarcity of sources I have had to collect information from many different sources and piece together the form and content of the garden. I have also taken into account the requirements from the museum regarding accessibility and the suitability for educational activities when I propose form and contents of the garden. My work results in a design- and content proposal for how a museum garden can be designed to operate in the activities at Glimmingehus today.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	2
Abstract	2
Innehållsförteckning	4
Introduktion	5
Bakgrund	5
Syfte, avgränsningar och frågeställningar	5
Forskningshistorik	6
Material och metoder	7
Undersökning	8
Glimmingehus	8
Från högadelsbostad till besöksmål	9
Glimmingehus i sin historiska kontext	9
Utformning och användning av medeltidens trädgårdar	15
I Europa	16
I Skandinavien	20
Museiträdgårdar i Skandinavien - två exempel	24
Tycho Brahes renässansträdgård på Ven	25
Trädgården på Vasamuseet	26
Trädgårdsväxter i Skandinavien under 1400- och 1500-talet	28
Diskussion - förslag för museiträdgården på Glimmingehus	31
Placering	31
Utformning	32
Urval av växtmaterial	37
Slutsats	45
Referenslista	46
Bilagor	50

Introduktion

Bakgrund

Glimmingehus är en borg från början av 1500-talet som idag är ett museum, som drivs av Riksantikvarieämbetet, och används till förmedling och turistverksamhet. Borgen ligger vid Hammenhög på skånska Österlen och besöks varje år av över 45000 besökare under sommaren, men aktiviteter pågår hela året. Av verksamheten vid Glimmingehus har jag fått en förfrågan om att ta fram ett fullständigt gestaltungsförslag för en museiträdgård. Just nu finns det en örtagård på platsen, men då denna ej är speciellt lämpligt placerad eller utformad vill man vid museet anlägga en ny trädgård. De krav som ställs från besöksverksamhetens sida är att trädgården bör vara tidstypisk för tiden 1450-1550, ha en passande utformning, vara lättillgänglig för besökarna och kunna användas i verksamheten. Idag säljs påsar med torkade örter från den nuvarande örtagården och detta är något som de på museet gärna ser få fortsätta. Det är ett krav att en ny trädgård är tillgänglig för alla, vilket den nuvarande inte är.

Syfte, avgränsningar och frågeställningar

Det övergripande syftet med studien är att med Glimmingehus som fallstudie visa på en metod att ta sig an problematiken med att skapa en museiträdgård. Eftersom en förfrågan om ett gestaltning- och innehållsförslag för en museiträdgård i form av en skiss och en växtlista har önskats av verksamheten vid Glimmingehus så presenteras detta som en diskussion. Förslaget är en kompromiss mellan det historiska materialet och de moderna kraven och därför har jag valt att presentera det i diskussionsdelen. Förslaget baseras på studiens undersökning av Glimmingehus i en trädgårdshistorisk kontext med ett urval av trovärdigt historiskt växtmaterial, där aktuella krav på användning, tillgänglighet och begränsade resurser för skötsel beaktats. Så om det i framtiden blir aktuellt att anlägga en trädgård har de ett underlag färdigt att utgå ifrån. Trädgården kommer alltså inte att anläggas praktiskt som en del av detta arbete. Det finns inte några steg-för-steg-beskrivningar hur trädgården ska skötas, utan enbart övergripande årstidsbundna åtgärder som exempelvis att fruktträden skall beskäras vid en viss tid, men då inte hur det skall gå till. Tanken är att vissa sysslor kan ingå i verksamhetens aktiviteter - besökarna kan skörda örter och blommor.

Mina frågeställningar är följande:

- Vilken historisk kontext kan Glimmingehus placeras i, och hur var trädgårdarna utformade i en sådan miljö i Skandinavien?
- Hur kan de moderna kraven på Glimmingehus som besöksanläggning realiseras i en trovärdig gestaltning av en historisk trädgård?

Forskningshistorik

Trots att många studier om den medeltida trädgården och dess växter har gjorts har vi fortfarande svårt att framställa någon komplett bild av hur någon trädgårds utformning och innehåll såg ut i Skandinavien. Många av dagens rekonstruktioner eller hypoteser av medeltida trädgårdar är förmodligen baserade på medeltida manuskript och illustrationer av trädgårdar från 1400-talet. Många forskare har använt sig av medeltida skrifter. En av de som används i flera av de moderna studierna är dansken Henry Harpestrengs publikation om medicinalväxter från slutet av 1200-talet. Både Johan Lange (1999) och Inger Larsson (2010) har gjort en sammanställning av växtnamnens introduktion i Skandinavien; när de omnämns första gången, hur många gånger de återkommer i materialet, och även den förmodade orsaken till införandet. Även John Harvey (1990) har studerat medeltida trädgårdar och sammanställt, från europeiska men mestadels engelska manuskript, i vilka verk växter omnämns. *Medieval Gardens* (1986), som är resultatet av en konferens i Dumbarton Oaks ger en bred genomgång av ämnet. I artiklarna behandlas exempelvis medicinalväxter och hur de användes, klosterträdgårdar samt diskuteras trädgården som konst, liksom Piero de' Crescenzis beskrivningar av medeltida trädgårdar.

De flesta studier kring medeltidens trädgårdar är baserade på det brittiskt material såsom i Penelope Hobhouses (1992, 2004), Sylvia Landsbergs (1995) och Anna-Maria Blennows (1995) texter. I Sverige kan medeltida lagtexter användas för att säkerställa vissa växters existens. Moderna satsningar på arkeobotanik och trädgårdsarkeologi ger oss nya kunskaper; bland annat har Jens Heimdahl, kvartärgeolog, publicerat flera studier och sammanställningar om svenskt medeltida växtmaterial baserat på arkeologiska undersökningar.

Material och metoder

För att kunna ge ett förslag till en historiskt trovärdig museiträdgård behövde jag sätta Glimmingehus i en kontext. Detta var nödvändigt för att få en bild av Glimmingehus historia - vad är det för en plats socialt och ekonomiskt på 1500-talet? Vilken typ av trädgårdsanläggning är sannolik vid Glimmingehus vid den här tiden? Studien fortsatte med att undersöka vilka slags trädgårdsanläggningar som fanns i den här typen av miljöer och vilka växter som användes. Här har material från Skandinavien och övriga Europa, men mestadels från de brittiska öarna använts. Anledningen till detta är att här finns en större mängd material att tillgå. Litteraturanalys har använts till stora delar av undersökningen, som bland annat för att undersöka vilka växter som kan ha funnits vid Glimmingehus under den aktuella perioden. Urvalet av växter baseras också på arkeologiskt material. Analys av bild- och textmaterial från andra, tidstypiska, platser i Skåne, Danmark och Sverige har bidragit till att ge en uppfattning om hur en medeltida trädgård var uppdelad och vad den innehöll. Jag har mestadels använt mig av sekundärkällor, men dessa kompletteras av primära i form av målningar och enstaka primärkällor.

För att få ett trovärdigt historiskt resultat har jag försökt att placera Glimmingehus i en kontext. Genom litteratur om platsen, som jag fick från museiverksamheten vid Glimmingehus, har jag kunnat studera vilken social miljö Glimmingehus tillhört vilket gjorde det lättare att ringa in vilken slags trädgårdsanläggning studien fokuserar på. Relevant här kan vara om platsen tillhört den religiösa eller världsliga frälset, den rurala eller den urbana sfären eller båda. De historiska kartor från lantmäteriet som studerades visade inga indikationer på någon trädgårdsanläggning. Jag har istället undersökt om det finns andra element som tyder på att det funnits en trädgård på platsen under medeltiden. När Glimmingehus som miljö var analyserad krävdes det kontextuellt parallella trädgårdar att jämföra med och här har material både från Europa och Skandinavien använts. Resultatet av den undersökningen delades sedan upp mellan de två eftersom materialet från Skandinavien är mer relevant för Glimmingehus. Jag har också valt att jämföra tillvägagångssätt med avseende på utformning och växtmaterial vid två museiträdgårdar i Skandinavien, Uraniborg på Ven och trädgården vid Vasamuseet i Stockholm. Den första trädgården skall spegla en sen 1500-tals-trädgård och den andra en anläggning från 1600-talet. Detta har jag nytta av i min studie för Glimmingehus

då trädgården på Ven ligger närmast, både i tid och geografiskt. Frågor som behandlas är vilka principer de använt sig av och hur materialet har bearbetats?

Museiverksamheten har ett antal parametrar som jag haft i åtanke när trädgården planerades, och dess utformning och innehåll lades fast. Dessa är följande:

- Tillgänglighetsaspekten är central - gångar skall vara av standardmått för funktionshindrade. Trädgården bör vara mer tillgängligt placerad än dagens örtagård.
- Trädgården skall kunna användas i utbildningssyfte men också som promenadstråk och vara trovärdig historiskt. Växterna skall ha varit användbara inom matlagning och läkekonst under medeltiden.
- Växtmaterialet skall vara anpassat för att ha sin höjdpunkt under sommarhalvåret. De valda växterna bör vara lättskötta och helst inte behöva sås/planteras om inför varje säsong.

Undersökning

Glimmingehus

Från högadelsbostad till besöksmål

Vid Hammenhög på skånska Österlen ligger Glimmingehus - en medeltidsborg i sten som började byggas, i det dåvarande danska riket, år 1499 och stod klar några år senare. Borgens byggherre var riddaren Jens Holgersen Ulfstand som också var dansk riksamiral och riksråd, samt länsherre på Gotland och i Gladsax län¹. Det fyra våningar höga Glimmingehus anses vara Nordens bäst bevarade medeltidsborg. Det var en byggnad för högadeln och var utrustat med avancerade värmesystem och exklusiva föremål.² Borgen fungerade som representativ bostad i knappt 50 år, och användes därefter som magasin i ca 400 år och har efter det varit ett forskningsprojekt och ett besöksmål. Det är inte mycket på borgen som har förändrats sedan den byggdes, förutom några små restaureringar. Flera forskare menar på att det finns antydning till att det är arkitekten Adam van Düren som står bakom byggandet av Glimmingehus.

¹ Hansson, M. 2009 s. 445

² Ödman, A. 2004 s. 17

van Düren var även ansvarig för ombyggnationer av Lunds domkyrka runt samma tid.³

Med en vallgrav runt alla sidor om borgen och med sin placering i det öppna landskapet hade människorna på Glimmingehus inga problem med att ha uppsikt om det närmade sig några fiender via landsvägen och förmodligen också, vid gott väder, sjövägen.⁴ De som väl kom i närheten hade ändå svårt att ta sig ända intill - borgen var utrustad med flera försvarsmekanismer och "dödsfällor". Det kunde handla om hål i golvet där inkräktare kunde attackeras ovanifrån och skottspringor längs väggen.⁵ Under Glimmingehus första tid skedde en övergång från medeltiden till den antiken - inspirerande renässansen runt om i Europa. Egendomen blev efter Jens Holgersens död kvar i privat ägo fram till 1920-talet. Genom att byggnaden under största delen av sin existens användes som magasin skedde inga större byggnadsförändringar, vilket gör att arkitekturen bevarats i ursprungsskick.⁶

Familjen Rosenkrantz ägde gården och drev den fram till 1730-talet. Under deras tid fylldes vallgravarna igen, borgen användes som magasin och gårdshusen byggdes om. Fram till 1920-talet går ägandet av Glimmingehus mellan de skånska adelsätterna men doneras sedan till staten och förvaltas av Riksantikvarieämbetet. Vid denna tid försvann funktionen som magasin och borgen blir ett besöksmål och forskningsprojekt.⁷ Idag besöks Glimmingehus av över 45 000 besökare per år. Långväga turister, forskare, lokala skolklasser är några av dem. Besökarna är som flest under sommarhalvåret men det finns aktiviteter på platsen året om.⁸ Efter att gården donerades till Riksantikvarieämbetet har vallgravarna grävts ut och flera arkeologiska undersökningar har gjorts på platsen⁹. Trots all undersökning är Glimmingehus ett av forskningens stora mysterier.

Glimmingehus i sin historiska kontext

För att kunna undersöka vilken typ av trädgård som lämpar sig för Glimmingehus behöver den historiska kontexten platsen hör hemma i ringas in. Det vilar något medeltida över Glimmingehus trots att det byggs i ett Europa som håller på att

³ Carelli, P. 2007 s. 136; Hansson, M. 2009 s. 446; Olsen, R A. 2011 s. 180; Ödman, A. 2004 s. 9-12

⁴ Edström, M. 1993 s. 41

⁵ Ödman, A. 2004 s. 8,18

⁶ Olsen, R A. 2011 s. 182; Ödman, A. 2004 s. 37-40

⁷ Ödman, A. 2004 s. 12-14

⁸ Jan Olofsson, platschef på Glimmingehus, muntligt. Statistik från 2016.

⁹ Ödman, A. 2004 s. 27

utvecklas - geografiskt och kosmologiskt. Slutet av 1400-talet och början av 1500-talet kallas för tidigmodern tid. På kontinenten har renässansen redan präglat bostäder och trädgårdar, men utvecklingen i Skandinavien sker senare.¹⁰ Borgen, som verkar passa i riddarkulturen, byggdes för knappt 520 år sedan, då hade den medeltida "riddarkulturen" länge varit utdöd. Men en byggnad vid denna tid kunde ha sett annorlunda ut.¹¹ Baserat på tolkningar av Hansson (2009) och Harrison (1999) framstår Glimmingehus som en kombination av det förgångna, riddaridealet och ett tidigmodernt skrytbygge. Under 1400-talet så ersattes adelns borgar av kungliga bastioner och de drogs in under staten. Adelsslotten som byggdes vid denna tid skulle snarare vara bekväma skrytpalats än svårintagna fästningar. Glimmingehus är byggt både för försvar, men också för bekvämlighet.¹² Så vad är Glimmingehus för någon slags plats och kan det ha funnits någon trädgård där? För att komma något närmare det svaret skall jag försöka identifiera typiska statuselement, byggnadsdetaljer och belägg för en eventuell trädgårdsanläggning.

Glimmingehus stil anslöt som nämnts till det förflutna när det byggdes och den höga stenbyggnaden kunde förmodligen hålla fienden på avstånd, men var inte speciellt lämpad för artilleriets utveckling i Skandinavien vid denna tid. Hansson (2009) tycker det verkar som om Jens Holgersen Ulvstand, som lät bygga Glimmingehus, drog sig mer åt det riddarromantiska än det praktiska vid val av utseende för borgen. Borgens arkitektur är inte tidsenlig med arkitekten, som verkar ha varit Adam van Düren och hans stil, modern renässansarkitektur.¹³ Som tidigare nämnt kan Glimmingehus ses som ett prestigebygge. Det finns flera stenarbeten av gotländsk kalksten både inne och utanpå borgen som antyder detta. En tolkning av Lars Berggren (1999) är att Holgersen tog med sig material från Visborg på Gotland där han bodde en tid. Idag finns inga spår kvar av byggnaden på Gotland. En annan teori är att han tog byggnadsdetaljer från ett köpmannahus i Visby för att montera upp på sitt nybygge i Skåne.¹⁴ Stenarbetets datering varierar. Portinfattningen som sitter ovanför dörren mellan frustugan och kammaren härstammar från 1200-talets bildvärld på Gotland och det finns skulpturer signerade van Düren från 1500-talet.¹⁵ Alltså ser

¹⁰ Harrison, D. 1999 s. 45

¹¹ Hansson, M. 2009 s. 446

¹² Harrison, D. 1999 s. 45

¹³ Edström, M. 1993 s. 41-42; Hansson, M. 2009 s. 445-446

¹⁴ Berggren, L. 1999 s. 59-63

¹⁵ Berggren, L. 1999 s. 60-65; Edström, M. 1993 s. 44-45

Glimmingehus mer ut som ett 1300-tals slott, eller som ett köpmannahus från någon av hansastäderna kring Östersjön än ett palats under tidigmodern tid. Likheten, menar Berggren, är Glimmingehus trappgavlar och eventuella bislag, och en utbyggnad framför entrén där husgeråd och förnödenheter kunde hissas upp. Dessa fanns på hansastädernas handelshus.¹⁶ Martin Hansson (2014) har gjort tolkningen att Jens Holgersen förmodligen har försökt att återuppliva medeltidens riddarkultur.¹⁷

I Hanssons artikel från 2014 radas det upp element som kan visa på att en plats kan ha aristokratisk koppling. Glimmingehus skall ha haft flera av dessa - vallgrav, fiskdammar, kaningård, placering nära vattnet och med en mäktig position i landskapet. Duvslag, kaningårdar och fiskdammar syns ofta tillsammans med slott eller residens och har använts både för mat, men också som feodalsymboler. Vallgravar är tillsammans med jordvallar och krenelering symboler för ridderlighet.¹⁸ När utgrävningar gjordes i vallgravarna under 1900-talet hittades en mängd artefakter som passar in för ett liv på en storgård, men även material som tyder på ett exklusivt hushåll. Glimmingehus är ett så kallat fast hus, som många andra i Norden. Dessa fasta hus började byggas under andra hälften av 1400-talet. Ett fast hus bestod både av bostadsvåningar och befästningsverk. Oftast var dessa stora, höga stenhus.¹⁹ En trädgård på Glimmingehus skulle förmodligen vara mer traditionell och inte se ut som renässansträdgårdarna på kontinenten vid samma tid. Detta eftersom syftet med borgen verkar ha varit att påminna omgivningen om riddarkulturen och forna tiders glans och att Jens Holgersen Ulfstand tillhörde denna kulturen.²⁰

Det finns generellt väldigt lite material när det handlar om trädgårdar från 1500-talet i Skandinavien. Från Glimmingehus finns endast två möjliga belägg - och de är inte särskilt starka. På historiska kartor finns inga indikationer på att det skulle funnits en trädgårdsanläggning på Glimmingehus, inte ens efter Jens Holgersens tid. De visar endast att det har funnits ett skogsparti och eventuellt en trädallé. Men det går att anta att det har funnits någon slags trädgård på platsen, eftersom invånarna på en anläggning som Glimmingehus i hög grad måste kunna producera sin mat och andra förnödenheter själv. Trädgården kan även ha haft en prydnadsfunktion och används för rekreation, men det vet vi inget om.

¹⁶ Berggren, L. 1999 s. 63-64

¹⁷ Ödman, A. 2004 s. 38

¹⁸ Hansson, M. 2009 s. 446; 2014 s. 207-208

¹⁹ Carelli, P. 2007 s. 70-71; Hansson, M. 2011 s.62; Ödman, A. 2004 s. 27-28

²⁰ Olsen, R A. 2011 s. 182

Figur 1. Glimmingehus enligt Burman-Fischer, 1680. Ur Ödman, A. 2004 s. 32.

Det första belägget finns på en målning av Burman-Fischer från 1680 (figur 1). I förgrunden finns den holme som under senare tid kallats för "Trädgårdsholmen". Några egentliga belägg finns inte för om namnet stämmer eller om det är ett nutida namn för holmen. Ett åttakantigt bord som nu finns inmurad i en fönstersmyg i borgen är det andra möjliga belägget för en trädgård på Glimmingehus (figur 2).

Detta menar Hansson (2009) är ännu en indikator på ett elitlandskap omkring borgen. "Trädgårdsbordet", som det kallas, har inskriptioner och inristade motiv i form av vinrankor och druvor, lilja, ros, svin, hare/kanin, hjort och enhörning. Liknande bord har setts på samtida avbildningar runt om i Europa, då placerade i trädgårdar (figur 3).²¹

²¹ Hansson, M. 2009 s. 446; 2014 s. 211

Figur 2. "Trädgårdsbordet" inmurat i en fönstersmyg i frustugan. Foto: Författaren 2017.

Dateringen för bordet på Glimmingehus är 1487, alltså tolv år innan borgen börjar byggas.²² Det finns starka belägg för att bordet är personligt då en riddare, troligtvis Jens Holgersen, har avbildats i mitten tillsammans med vapensköldar från familjerna Ulfstand och Brahe (för Jens Holgersens första hustru).²³ Detta tillsammans med en inskription som lyder: "Jag är en kämpe stark och stor, jag från Gotland till Skåne for 1487".²⁴

²² Ödman, A. 2004 s. 24

²³ Hansson, M. 2014 s. 211

²⁴ Översatt från Nilsson, S-Å. 1999 s. 67 (Översättning från originalinskriftionen)

Figur 3. Foliant de Lonnal presenterar sin skrift för Rudolf av Norge. ca 1468-1470. Det åttakantiga bordet syns i bakgrunden. Jean Hennecart [Public domain], via Wikimedia Commons-a.

Med tanke på att det inte finns mer än två belägg för en trädgård, och dessa till och med enbart är teorier, ger det oss inget material att jobba med. En rekonstruktion är därför inte möjlig - vi har inget att återuppbygga. Däremot skulle en museiträdgård kunna anläggas utifrån det vi vet om trädgårdar under "riddartiden" och om växtmaterial från Glimmingehus samt för att visa på vilka trädgårdsanläggningar som fanns på en plats som denna som är kopplad till högadeln. För att anlägga en trädgård som fungerar kunskapsförmedlande, både med avseende på utformning och innehåll behöver den också fungera i verksamheten och i pedagogiken. Därför kan ett förslag på en museiträdgård inte baseras på hur det kan ha sett ut just på Glimmingehus - vi måste anamma inslag från andra relevanta platser, både utseende- och innehållsmässigt.

Utformning och användning av medeltidens trädgårdar

Medeltiden är lång, därför är det inte alltid lätt att veta vilken period som avses när någon använder begreppet "medeltiden". Det gäller även att ha förståelse att det är skillnad på Skandinavien och resten av Europa. Det mesta händer lite senare i Skandinavien. Glimmingehus kallas för medeltidsborg men byggs under övergången till 1500-talet. Renässansen börjar redan under 1400-talet i södra Europa och börjar inspirera i Danmark under andra hälften av 1500-talet.²⁵ Vanligtvis anses den svenska medeltiden infalla från mitten av 1000-talet till omkring Gustav Vasas kröning, år 1523. I kommande avsnitt beskrivs några av de vanligaste trädgårdsgestaltningar som framställs i illustrationer och i texter från Europa under tiden omkring 1200-1400-talet. Det finns otroligt lite källmaterial kopplat till skandinaviska trädgårdar och därför kommer en stor del av de exempel som redovisas att vara från de brittiska öarna, men också andra delar av Europa där det finns mer information att hämta. Eftersom jag, baserat på forskningen kring borgen, väljer att sätta Glimmingehus i en "riddarkontext" behöver vi förflytta oss tillbaka i tiden i Europa för att förstå en eventuell passande trädgårdsanläggning. Alltså är det mindre relevant att använda sig av samtida källor - gör vi det hamnar vi som sagt i tidigmodern tid, närmare renässansen.

Den mesta information som finns om trädgårdsanläggningar är kopplade till olika kloster. Här finns det mycket bevarat i både skrift och bild. St Gallen-planen i Schweiz är en av de tidigaste och mest välkända ritningarna över en klosterträdgård som visar en uppdelning i olika trädgårdar.²⁶ Planen genomfördes aldrig, så om anläggningen faktiskt var tidstypiskt eller inte för 800-talet vet vi ej. Den verkar ändå varit en slags mall för framtida trädgårdsplaner i klostermiljö.²⁷ Den är alldeles för tidig för att användas i en plan för Glimmingehus, men är värd att nämna. St Gallen planen, tillsammans med inventeringslistor på växter från Karl den Stores hov (742-814), visar att trädgårdsintresset i Europa kunde var stort och det fanns stor variation bland arter och sorter.²⁸

²⁵ Lund, A. 2000 s. 8

²⁶ Larsson, I. 2010 s. 46-47

²⁷ St Gallen-planen liknar planer för trädgårdar som gestaltas under renässansen med sina geometriska former.

²⁸ Blennow, A-M. 1995 s. 79-80

I Europa

Inte mycket av de medeltida trädgårdarna finns bevarat rent fysiskt, men det går att lära sig mycket genom målningar, beskrivande texter och även från dikter och sagor.²⁹ I klosterträdgårdar skulle det enligt dessa källor finnas ett *hortur* för grönsaksodling, en fruktträdgård/vingård, ett *herbularius* för medicinalväxter och en blomsterträdgård. Dessa var uppdelade med hjälp av en korsgång och ofta med en brunn i mitten.³⁰ Mycket av den kunskap om växter som användes i de privata trädgårdarna kunde komma från klostren och personer som återvände från fjärran länder. Innehållet i trädgårdarna under 1100- till 1300-talet hade stor symbolisk värde tack vare uppsvinget för religionen som kännetecknade denna tid i Europa.³¹ I de källor som belyser trädgårdarna i det medeltida Europa nämns växter som skall vara kopplade till Jungfru Maria. Rosen, madonnaliljan och violen, som symbol för skönhet, respektive jungfrulighet och ödmjukhet, var de blommor som starkast kopplades till Mariakulten.³²

I frustugan på Glimmingehus finns två reliefer med religiöst symbolvärde - den ena föreställer Kristi korsfästelse med Maria, Johannes, och även Jens Holgersen själv på knä inför Jesus.³³ Den andra är en relief med Maria och Jesusbarnet på månskäran.³⁴ I samma rum finns även den tidigare nämnda portinfattningen som även den kan ha koppling till kyrklig miljö. Under orostider går det att se ett uppsving av Mariakulten då kvinnorna själva fick styra på de olika borgarna runt om i landet - männen åkte iväg och kvinnorna blev själva kvar att ta hand om gården, och speciellt trädgården. När orostiderna var över bodde eliten fortfarande i starkt befästa hem som låg tätt inpå försvarsmurarna och det fanns ofta inte någon plats över för en trädgård. Istället var trädgårdarna placerade utanför murarna men tillräckligt nära för att ha dem under uppsikt.³⁵ Det finns viss skillnad mellan trädgårdarna baserade på Edens lustgård före och efter 1000-talet i illustrationer. De tidiga avbildningarna är minimalistiska. Få träd, inga direkta detaljer i landskap eller dekoration. Trädgården är inte heller avgränsad som på de senare illustrationerna. Skillnaden kan bero på att man under senare tid hade

²⁹ Pizzoni, F. 1999 s. 22

³⁰ Blennow, A-M 1995 s. 72

³¹ Pizzoni, F. 1999 s. 20

³² Blennow, A-M. 1995 s. 81

³³ Nilsson, S-Å. 1999b s. 70-71

³⁴ Rydén, T. 1999 s. 75

³⁵ Blennow, A-M. 1995 s. 83-85; Landsberg, S. 1995 s. 16

fler trädgårdar runt omkring sig som man baserade illustrationerna på. Trots detta är de alla väldigt fantasifulla och består av motiv som inte alltid är verklighetsbaserade. Det finns ändå fler realistiska detaljer i de senare avbildningarna.³⁶

I litteratur och bildmaterial omtalas och avbildas *Hortus Conclusus*, en inhägnad trädgård som skulle vara en slags avskild "paradisträdgård", som fanns till för avkoppling. Under 1300- till 1400-talet inspirerades trädgårdarna av de fem sinnena. Växter som var färgglada och starkt doftande valdes ut och arrangerades tillsammans med fruktträd och pergolor med klätterväxter. Mycket tyder på att det var, i grunden, Edens Lustgård (paradisträdgården) som skulle inspirera men inspirationen blev förmodligen de närliggande trädgårdarna.³⁷

Beskrivningar av den tyske filosofen, teologen och naturforskaren Albertus Magnus (c. 1206-1280) verkar ligga till grund för senare illustrationer av trädgårdar. Det är ett genomgående mönster bland flera medeltida trädgårdar - både på målningar men också i verkligheten. Det handlar alltså om den 'fyrkantiga trädgården' som Magnus beskriver. Dessa trädgårdar var oftast avskilda från resten av gården/tomten och inramade av tegelmur, flätverk, vattengravar, täta häckar eller plank och hade oftast en liten smal port som ingång. Där inne blandades blommor, grönsaker, gräsytor (blomsterängar), klätterväxter och fruktträd. Utanför de inramade trädgårdarna kunde det också finnas lite större parkområden eller lundar med frukt- eller andra träd där linden var ett uppskattat val.³⁸ Under 1300-talet fanns det möjlighet att köpa ympade träd från plantskolor i England. De odlade fruktsorterna ökade i antal under hela medeltiden, men det odlades omkring 16 sorters äpplen och päron i England under 1200-talet.³⁹ I Albertus Magnus skrift från 1200-talet förklaras det att det i en fyrkant på en stor gräsmatta skall planteras doftande örter såsom basilika, vinruta och salvia. I kombination med örterna skall det finnas prydnadsblommor som rosor, iris, viol och akleja. Här skall det finnas sittplatser i det gröna, och fruktträd längs kanterna som skuggar och vars blommor doftar rikligt. Mittdelen skall lämnas öppen och där får gärna en fontän placeras. En sådan trädgård kallas *Herbarium*, en liten inhägnad trädgård där örter och grönsaker odlas. Under de kommande århundradena anläggs

³⁶ Leslie, M. 2003. s. 15-18

³⁷ Blennow, A-M. 1995 s. 81-83; Hobhouse, P. 1992 s. 78; 2005 s. 104; Pizzoni, F. 1999 s. 20-22

³⁸ Blennow, A-M. 1995 s. 85; Hobhouse, P. 1992 s. 78-82; 2002 s. 100-105 Landsberg, S. 1995 s. 13-16; Pizzani, F. 1999 s. 20-23

³⁹ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 38

flera olika varianter av det dubbla herbariumet - halva är gräsmatta med prydnadsväxter och andra halvan är rabatter för grönsaksodling.⁴⁰

Att delar av gården hägnades in kommer sannolikt under neolitikum, för ca 12 000 år sedan, då odling och djurhållning blev vanligt. Det gjordes för att skydda sina djur, växter eller sig själva, men även för att visa på gränser. Avgränsningen, som då bestod av häck, mur, plank, gärdesgård eller vall, gjorde det möjligt för förädling bland växterna.⁴¹ Många av dessa trädgårdar var troligtvis inga storslagna anläggningar utan avsedda att hålla hushållet med mat och bestod framför allt av jordlotter där det odlades grönsaker tillsammans med frukt och nötter.⁴² Utöver trädgårdarna där sinnet stod i fokus fanns alltså den regelrätta köksträdgården. Där odlades det mat och nyttoväxter som till största delen bestod av kålväxter, vanligtvis den typ som idag kallas grönkål. Persilja och purjolök var vanliga tillsammans med vit- och gräslök. Rotfrukter som palsternacka och rovor ökade allt mer under senmedeltiden. Isop, salvia och persilja användes som ingredienser i matlagning men även som läkeväxter. Förmodligen har flertalet av de örtartade växterna spritt sig starkt genom frösådd. Nämnda är gurkört, vallmo, ringblomma, hjärtstilla och en form av tusensköna. En del av växtmaterialet som är känt kommer från beställningslistor med fröer. I England beställdes både fröer till grönsaker och örter. Trädgårdsmästare från både adelns lantegendomar och borgare sålde sina odlade överskottsprodukter på marknader i städerna.⁴³

Under det första decenniet av 1300-talet skrivs en lantbrukslära av Piero de'Crescenzi som en slags vägledning. Han beskriver två delar: örta- och lustgården. Text blandas med illustrationer av medeltida trädgårdskonst. En medelstor trädgård på omkring ett halvt hektar skall vara omringad av en häck av fruktträd, hagtorn, rosor och flätade vingrenar.⁴⁴ Konsten att binda och beskära vinrankor fanns på gods och slott runt om i England under medeltiden, och syns på flera illustrationer.⁴⁵ En större trädgård på fem hektar, för kung och adel, borde ha murar omkring sig, innehålla fiskdammar och skogspartier med vilda djur för jakt. Det omnämns bågångar som skall göras av tunna träribbor, en vanlig metod under denna tid, som sedan täcks av

⁴⁰ Hobhouse P, 2002 s. 103; Landsberg, S. 1995 s. 13-16

⁴¹ Strese, E-M. 2005 s. 302

⁴² Hobhouse, P. 2002 s. 102-103

⁴³ Landsberg, S. 1995 s. 27-29

⁴⁴ Hobhouse, P. 2004 s. 112

⁴⁵ Landsberg, S. 1995 s. 25-26

växter.⁴⁶ Penelope Hobhouse har i sin bok från 2004 samlat nio stycken element som är återkommande i beskrivningar kring den medeltida trädgården. Tidigare nämnda är båggångar, blomsterängar, fontäner, fruktträd. Dessa tillsammans med estrad (figurklippta buskar), upphöjda rabatter, spaljéer, paviljonger och säten av gräs utgör de vanliga elementen i den medeltida trädgården.⁴⁷

Alltså kan vi anta att det fanns både nytto- och nöjesträdgårdar. Hur mycket som är fantasi i illustrationerna är oklart. Troligtvis baseras dessa till viss del på faktiska trädgårdar under medeltiden. Trädgårdar för både grönsaker, blommor och frukt påträffas både i städerna och på landsbygden.⁴⁸ Olikheten mellan anläggningarna verkar främst ha berott på sociala och ekonomiska skillnader. Aristokratin kunde ha örta- och kålgårdar, parker med djur, och frukt- och lustträdgårdar medan människor i städerna hade mindre nyttoträdgårdar. Trädgårdarna var indelade i rektangulära odlingsbäddar som kunde vara upphöjda.⁴⁹ Ofta används samma system som på åkrarna - med en roterande växtföljd i kålträdgården. På en storgård i England användes treskifte.⁵⁰

Eftersom Glimmingehus har vissa kopplingar till Jungfru Maria anser jag att delar av Maria-/ paradisträdgården skulle vara ett lämpligt inslag i museiträdgården. Stor del av beskrivningarna av de europeiska trädgårdarna verkar ha paradisträdgården som grund. Båggångar, blomsterängar, staket och klätterväxter är element som återkommer i text- och bildmaterial och därför anser jag att de vore passande att få med i museiträdgården vid Glimmingehus för att symbolisera just paradisträdgården. Önskningarna från Glimmingehus att växtmaterialet skulle fokusera på mat- och medicinalväxter behöver väga tungt i urvalet. För att förmedla kunskap om medeltida trädgårdsanläggningar fungerar det att ha med vissa delar från paradisträdgården. Kombinationen av grönsaker, frukt och blommor som fanns i de europeiska trädgårdsanläggningarna passar i pedagogiskt syfte, då växterna kan samlas på samma ställe. Just fruktträdgårdar verkar ha varit en anläggning för aristokratin och därför tar jag även det med mig.

⁴⁶ Hobhouse, P. 2004 s. 112

⁴⁷ Hobhouse, P. 2004 s. 102

⁴⁸ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 36

⁴⁹ Landsberg, S. 1999 s. 13, 85

⁵⁰ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 36

I Skandinavien

Den lilla mängd material som finns om trädgårdsanläggningar och växtmaterial från medeltiden i Skandinavien börjar sakta växa. Forskningen kring trädgårdar är ett nytt fält inom arkeologin som går framåt men som fortfarande har lång väg kvar.⁵¹ Det finns få spår kvar efter trädgårdsanläggningar. Odlingsjorden kan skilja sig genom sin placering, innehåll samt storlek och form från en vanlig åkerjord. Följande faktorer kan till viss del användas som belägg vid en undersökning av trädgårdsanläggningar. Det handlar om spår efter jordbearbetning med redskap och jordförbättring då innehållet kan blandats med såg- och huggspån för att luckra upp den, men även olika former av gödning. Eventuella spår efter inhägnader, växtmaterial och bevattning med vattenlevande organismer kan förekomma, vilket kan stärka teorin kring en slags trädgård.⁵²

I trädgårdsforskning utanför, men även i, Skandinavien har klostren under lång tid getts en stor och betydelsefull roll som spridare av odlingskunskapen. Senare tids forskning har vederlagt denna uppfattning och menar istället att städerna haft en nyckelroll i att sprida odlingskunskap. Odlingen verkar inte ha varit begränsad till de mer exklusiva hushållen och den så kallade gårdsodlingen har funnits före klostrens etablering. Det finns mycket material som visar att stadsodlingar var mycket vanliga.⁵³ Genom arkeologiska utgrävningar har det i Lund påträffats flera slags grönsaker men också medicinal- och kryddörter från 1000-1300-talet. Flera av de växter som påträffades i Lund har hittats i Danmark och på andra platser runt om i Skandinavien; både i tidigare men också samtida lager.⁵⁴ Trots detta är forskarna fortfarande oense om i vilken skala odlingen bedrevs och hur utvecklade odlingarna faktiskt var.⁵⁵ Det diskuteras även huruvida odlingarna haft några estetiska inslag.⁵⁶ Claes Tollin (2005) menar, till exempel att de medeltida kålgårdarna enbart var praktiska, inte estetiska eller ideologiska.⁵⁷ Inger Larsson (2009) är tveksam till om någon estetisk blomsterodling ens fanns i slutet av medeltiden i Skandinavien.⁵⁸

Alltså finns det fortfarande diskussioner kring den tidiga odlingen. Något som

⁵¹ Heimdahl, J. 2017 s. 61

⁵² Heimdahl, J. 2014a s. 3; 2017 s. 62

⁵³ Flinck, M. 1994 s. 13; Heimdahl, J. 2010 s. 265-267

⁵⁴ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 5; Skaarup, B. & Jacobsen, H. 1999 s.12-13

⁵⁵ Flinck, M. 1994 s. 13; Heimdahl, J. 2010 s. 265-267

⁵⁶ Heimdahl, J. 2010 s. 267

⁵⁷ Tollin, C. 2005a s. 309

⁵⁸ Larsson, I. 2010 s. 54

forskarna dock verkar ha blivit mer ense om är att klosterväsendets roll inte borde få samma uppmärksamhet som tidigare. Städerna kunde vara välutvecklade och odlingskunskapen spred sig. Vissa menar på att det var från städerna odlings- och växtkunskap spreds till landsbygden, men det finns inga egentliga bevis för att detta skulle vara fallet. Kanske spred sig kunskapen städer emellan. Det finns mindre arkeologiskt material från landsbygden, vilket kan vara en orsak till varför städerna nu får en så framskjuten roll. Men det skedde också en agrar och teknisk utveckling på landsbygden. Det kan således ha varit bönderna som spred sin kunskap till städerna. Växter har förmodligen spridit sig till landsbygden också, men om det ta skett under medeltiden eller tidigare är oklart.⁵⁹ Bostaden, materialet och livsstilen på Glimmingehus liknar den urbana. De bor alltså på landsbygden, men har standard som om de bodde i staden.

Begreppet *gardher* användes under medeltiden för att beskriva ett inhägnat område. Det användes också för att visa vilken inriktning gården hade -, örtagård, kålgård eller trädgård.⁶⁰ I Magnus Erikssons landslag från 1347 och i Kristoffers från 1442 omnämns örtagårdar med kryddor, lök och blommor; kålgårdar med kål, ärter och bönor, humlegårdar samt trädgårdar med äpplen och andra fruktträd.⁶¹ Det är stor sannolikhet att dessa lagar är baserade på äldre, muntlig tradition från vikingatiden (c. 800-1050). Ordet gård användes som sagt under medeltiden, men det är från vikingatiden de äldsta beläggen för orden *gård* och *hage* i Skandinavien finns.⁶² De fyra vanligaste medeltida trädgårdsanläggningar som vi stöter på är örta-, kål-, humle- och fruktträdgård och skulle kunna indikera att trädgårdarna i Skandinavien varit strikt uppdelade. Så verkar inte det dock inte varit. Samtida örtaböcker visar på att uppdelningen mellan prydnads- och nyttoväxter inte var så strikt som på senare tid.⁶³ Den samtida Peder Månsson beskriver det i sin bok Bondakonst från början av 1500-talet. "Där som kål skall sättas eller andra kryddor skall jorden tillredas om hösten [...] Sedan om våren tillredes och gödslas fem dagar innan kålen sättes eller kryddorna".⁶⁴

Det har hittats belägg för att grönsaker fanns i örtagården och fruktträd och medicinalväxter i kålgården. Det kan bero på att det gick att ta vara på mer än en

⁵⁹ Heimdahl, J. 2010 s. 267, 275-277

⁶⁰ Heimdahl, J. 2017 s. 61; Larsson, I. 2014a s. 77

⁶¹ Flinck, M. 1994 s. 15; Larsson, I. 2014a s. 76-77

⁶² Hansson, M & Hansson, B. 2002 s. 25

⁶³ Hansson, M & Hansson, B. 2002 s. 34; Heimdahl 2017 s. 61; Larsson I. 2010 s. 54

⁶⁴ Peder Månssons skrifter på svenska I: Larsson, I. 2010 s. 55, 225

egenskap hos en växt.⁶⁵ Näst intill alla växter under medeltiden fyllde en eller fler funktioner. Det kunde handla om mediciner, skönhetsmedel, tvättmedel och tvål, luftrenare och såklart mat.⁶⁶ Oftast var trädgårdarna, som i resten av Europa, indelade i kvadratiska eller rektangulära odlingsbäddar. Dessa kunde vara upphöjda, speciellt i Skandinavien på grund av det blöta vädret.⁶⁷ Genom undersökningar i både Skänninge och Vadstena går det att se att odlingsbäddarna varit mellan 1,20 - 1,40 meter breda. Även i England har liknande bredd använts. Tanken är att en person skulle kunna nå till mitten av bädden om denne ligger på knä på gången intill. En armlängd skulle då utgöra cirka 59 centimeter (en aln) och en bädd skulle alltså vara två alnar, vilket är cirka 1,20 meter.⁶⁸ Till dessa ovannämnda trädgårdar kan lökgård och kvannegård läggas till, som också nämns i ett flertalet källor. Idag skulle förmodligen innehållet i en kålgård se annorlunda ut än på medeltiden. Det verkar inte ha varit specifikt grönsaker från kålsläktet som odlats där. "Kål" kunde istället betyda växter med ätlig blast eller till och med användas som ett ord för grönsaker och rotfrukter.⁶⁹ Bland nyttoväxterna fanns, förutom ätliga, även läkeväxter. Detta har förmodligen varit något som funnits i de flesta hushållsodlingar, både i staden och på landsbygden, men där är som sagt bevisen svagare.⁷⁰

I kvannegårdar odlades den sort som numera kallas fjällkvanne. Denna har använts som medicinalväxt och kryddväxt. Detta var en populär växt främst i Norge och norra Sverige, men förekom även i södra Skandinavien. En annan viktig växt i Skandinavien under 1200-1500-talet var humle. Humlen odlades på flera sätt, men ett av de vanligaste var humlakupor/kulor. Då planterades rötter i en skålformad grop och det lades på stallgödsel och jord. En trästör fördes ner så humlen kunde klättra på denna mellan 3-6 meter höga störr.⁷¹ Det kom order från danska kungen att humle skulle odlas - detta var en viktig växt för ölbryggerier, men också för hushållen där det kunde användas i brödbak. Humlen kunde också hackas ner och användas som djurfoder. Storleken på humlegårdarna berodde på antalet störrar. Humlegårdarna verkar ha funnits hos samhällets alla klasser.⁷²

⁶⁵ Hansson, M & Hansson, B. 2002 s. 34; Heimdahl 2017 s. 61; Larsson I. 2010 s. 54

⁶⁶ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 51

⁶⁷ Landsberg, S. 1999 s. 85, Hobhouse, P. 2004 s. 102

⁶⁸ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 36-37; Lindeblad, K. 2010 s. 285

⁶⁹ Hansson, M & Hansson, B. 2002 s. 34; Heimdahl 2017 s. 61; Larsson I. 2010 s. 54

⁷⁰ Heimdahl, J. 2014a s. 10; 2017 s. 65

⁷¹ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 37, 41

⁷² Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 41; Nilsson, P. 2014 s. 89

Det finns belägg för att äppelgårdar, som är det tidigmedeltida begreppet, funnits bland kloster på 1100-talet i Danmark.⁷³ Begreppet trädgård avser oftast de inhägnade fruktträdgårdar under medeltiden. Tollin (2005) menar att äpplen och annan frukt troligen var en lyxvara och att de flesta fanns bland kyrkliga institutioner. Dessa ska senare nått ut på landsbygden där de anlades i högreståndsmiljöer.⁷⁴ Trots detta är det troligt att det fanns fruktträdgårdar i andra miljöer än just de kyrkliga. Planteringar av fruktträd och humlegårdar var något som uppmuntrades av kronan under 1300-1400-talet.⁷⁵ Unionsdrottningen Margareta I gav i slutet av 1300-talet order om odling av äpple och pil.⁷⁶ I Växjöstadga från år 1414 nämns både trädgård och humlegård i samband med arrenderad mark.⁷⁷ Det har funnits ympmästare i Danmark och andra kunniga inom trädgårdsodling. Kunskapen om ympning, gallring och beskärning var välkänd.⁷⁸ Det finns belägg från både 1100-talet i Danmark och från Vadstena kloster på 1300-talet där det omnämns ympade träd.⁷⁹ Trots att äppelträd verkar dominera i trädgårdarna är det inte säkert att det inte fanns andra växter.⁸⁰ Körsbär och krikon tillhörde de vanligaste träderna, och det har funnits valnöt, mullbär och eventuellt kastanj. De tre sistnämnda skall ha funnits vid Vadstena kloster.⁸¹ Termen *pomerium* nämns ett tiotal gånger under 1400-talet vilket har översatts av Claes Gejrot till just "fruktträdgård". Att bärbuskar också förekommit är troligt.⁸² De är svårare att belägga, men ökar, tillsammans med fruktträden, under 1600-talet.⁸³

Odlingsbäddar under medeltiden, har på flera platser i Sverige, brukats med spade. Det användes även hacka, lie, grep och kratta, liksom de nödvändiga redskapen yxa och kniv. Två nyheter under 1400-talet var skottkärran och en slags vattenkanna. Denna vattenkanna bestod av en lerkruka med handtag och många små hål i botten.⁸⁴ Plantorna, som drevs upp genom både frösådd och sticklingar, gödslades noga.⁸⁵

Som tidigare nämnt är det Skandinaviska materialet inte lika omfattande som

⁷³ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 37-38; Skaarup, B. & Jacobsen, H. 1999 s. 13

⁷⁴ Tollin, C. 2005b s. 305

⁷⁵ Flinck, M. 1994 s. 15; Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 38; Tollin, C. 2005b s. 305

⁷⁶ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 38

⁷⁷ Tollin, C. 2005b s. 304

⁷⁸ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 38

⁷⁹ Lindeblad, K. 2010 s. 238

⁸⁰ Tollin, C. 2005b s. 305

⁸¹ Lindeblad, K. 2010 s. 283

⁸² Tollin, C. 2005b s. 305

⁸³ Heimdahl, J. 2017 s. 62

⁸⁴ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 36-37; Lindeblad, K. 2010 s. 285

⁸⁵ Lindeblad, K. 2010 s. 285

det Europeiska. Trots det bristande materialet är det inte helt omöjligt att urskilja vilka slags trädgårdsanläggningar som varit vanliga under medeltiden. Dessa är kålgård, örtagård, humlegård och fruktträdgård. Jag hade ansett att alla dessa trädgårdar borde representeras i museiträdgården vid Glimmingehus. De specifika kraven får ställas mot en historiskt trovärdighet och därför behöver avgränsningar och kompromisser göras. Eftersom verksamheten vill att jag fokuserar främst på örter för matlagning och läkekonst behöver kålgården utgå. Humlegården kan behöva mer skötsel får även den utgå, men får gärna anläggas som ett komplement vid en senare tidpunkt om det anses lämpligt. Jag ser gärna att fruktträd av mindre antal skall finnas i museiträdgården för att representera den trädgårdsvarianten. I örtagården verkar det funnits en kombination av både prydnad- och läkeväxter samt växter för matlagning. Denna kombination av olika användbara växter tar jag med mig till museiträdgården. Odlingsbäddarnas utformning och storlek verkar i flera fall ha varit rektangulära, upphöjda och två alnar breda. Det tycker jag är en lämplig utformning för museiträdgården vid Glimmingehus med tillgängligheten i åtanke.

Museiträdgårdar i Skandinavien - två exempel

På flera platser i Skandinavien finns museer som använder sig av en trädgård i verksamheten. Nedan följer två exempel, Uraniborg på Ven och Vasamuseets trädgård i Stockholm, där en museiträdgård anlagts och baserats på material hämtade ur historiska källor. Ett annat intressant exempel är Linnéträdgården i Uppsala, men i ett arbete som detta är jag tvungen att begränsa mig och väljer därför trädgårdar som ligger närmare tidsmässigt. Uraniborg på Ven ligger precis som Glimmingehus, i Skåne och är därför en bra referensträdgård. Tycho Brahes Uraniborg anlades på slutet av 1500-talet och även om den inte är helt samtida med Glimmingehus så anser jag att växterna där bör vara aktuella och av intresse. Vasaträdgården är baserad på högreståndsmiljöer och planterad och uppbyggd utan någon tidigare trädgård att förhålla sig till. De valda trädgårdarna kan troligen inte ge någon konkret insikt i hur en trädgård på Glimmingehus kan ha sett ut utseende- och materialmässigt, då de ska spegla senare anläggningar med delvis andra ideal.

Ven-trädgården var en toppmodern anläggning vid sin tid i Skandinavien men även i Europa, och kan karaktäriseras som en renässansträdgård.⁸⁶ Även om utseendet

⁸⁶ Lundquist, K. 1996 s. 110

är för modernt för Glimmingehus är tillvägagångssättet i museiträdgården liksom växterna aktuella. Dock är de båda idag försök till att anlägga en historiskt trovärdig trädgård. Det går alltså att arbeta utifrån liknande principer när en trädgård "från" 1400-1500-talet skall anläggas. Det har använts ett tidstypiskt material för att göra anläggningarna mer realistiska och för att de skall fungera bra i utbildningssyfte. Forskning har gjorts om vilket växtmaterial som funnits i Skandinavien på 1500-talet och detta har sedan utgjort basen för innehållet i dessa trädgårdar. Växtmaterialet som finns i trädgården på Ven är nära i tid med ett växtmaterial som skulle passa på Glimmingehus. Växterna fanns - även om miljöerna skiljer sig. Nedan beskrivs de två museiträdgårdar som är anlagda för att berätta hur det kunde vara - men inte exakt hur de var.

Tycho Brahes renässansträdgård på Ven

Tycho Brahe steg år 1576 i land på ön Ven utanför Landskrona. I dag finns en referensträdgård centralt på ön som är påbörjad i slutet av 1990-talet i ett samarbete mellan Landskrona museum och Sveriges Lantbruksuniversitet i Alnarp. Syftet var att förtydliga och organisera lämningarna efter Brahes anläggning, Uraniborg. Genom de arkeologiska undersökningarna skulle trädgården och delar av vallanläggningarna restaureras/rekonstrueras. Varken byggnadsrester och lämningar efter trädgården gav några stora resultat. De belägg som finns av trädgården är två samtida avbildning i träsnitt, publicerade av Tycho Brahe. Hur sanningsenliga dessa är har varit svårt att bestämma. Trädgården består av fyra kvadranter och i varje del är trädgården indelad i två - en inre del med prydnadsblommor och en yttre med fruktträd. Gångarna delas av från odlingen med staket eller mer troligt, en låg buxbomhäck. Det är det senare som idag ramar in odlingsbäddarna i ett geometriskt mönster - ett vanligt motiv under 1500-1600-talet.⁸⁷

Renässansträdgården som den kallas är en partiell rekonstruktion (dvs från början anlades endast en fjärdedel av trädgården), och en hypotes för hur en 1500-tals trädgård kan ha sett ut där, samt vilka samtida växter som kan ha funnits.⁸⁸ I början av 2000-talet anlades ännu en fjärdedel av trädgården. Just denna del skall visa på vilka växter som fanns i Danmark fram till 1597, när Brahe lämnade Ven.⁸⁹ Alla växter är

⁸⁷ Artursson, M. 1992 s. 13-16, 24

⁸⁸ Andersson, S-I. 1992 s. 26-31; Arvidsson, C. s. 5, 10-11

⁸⁹ Tycho Brahe-minnena på Ven, växtlista 2010.

tidstypiska och hämtade från samtida källor, främst, om läkekonst. En växt skulle inte användas i museiträdgården om den inte fanns omnämnd minst två gånger i materialet. Växtlistor var inte det enda som användes utan även samtida bildkonst från norra Europa låg till grund. Det har använts reliktväxter från slottsparker och klosterträdgårdar, både funna på Ven och på andra platser. När växterna valdes låg även beställningslistor av olika växter till grund för innehållet i trädgården. Det har förmodligen odlats prydnads- och läkeväxter i trädgården medan köksväxter kunde ha odlats vid kungsgården, som Tycho Brahe också disponerade.⁹⁰

Jens Holgersens, på Glimmingehus, första hustrus brors sondotter var Tycho Brahes syster, Sofia.⁹¹ Hon var slottsfru på Trolleholm i Skåne och anlade en mycket omtalad trädgård där. Under långa perioder var hon på besök hos sin bror på Ven. Sven-Ingvar Andersson (1992) har svårt att tro att hennes trädgårds- och växtintresse inte speglade av sig i Ven-trädgården och att det funnits en avancerad odling av prydnadsväxter där. Hon skall ha skickat efter växter från danska och utländska slottsträdgårdar.⁹² Trädgårdsanläggningen som gjorts på Ven är till för att visa på olika trädgårdsvarianter och testa hypoteser. Det är också viktigt att det går att använda platsen i utbildnings- och forskningssyfte, men också som en utställning.⁹³

Trädgården på Vasamuseet

Intill Vasamuseet i Stockholm ligger en trädgårds vars innehåll har rötter i 1600-talet. Där trädgården ligger låg tidigare ett örlogsområde som lämnades av Flottan omkring 1969. När museet påbörjade dagens trädgård fanns det på platsen en övergiven rosenträdgård med terrasserade rabatter, ritad av stadsarkitekten Holger Blom. Alltså fanns det inte någon trädgård där på 1600-talet som museiträdgården är baserad på. Grundidén var att levandegöra regalskeppet Vasa, och kunna sätta det i ett sammanhang med människan i centrum. Idén med trädgården var att det skulle odlas växter som lin till rep och kläder, medicinalväxter, samt örter och humle till öltillverkning (till proviant i tunnor ombord). Allt skedde genom ett pedagogiskt projekt där skolelever drog upp plantorna i sina klassrum, och planterade och skördade dem i museiträdgården. I takt med att besökare uppmärksammade trädgården utvecklades den.

⁹⁰ Andersson, S-I. 1992 s. 26-31; Arvidsson, C. s. 5, 10-11

⁹¹ Ödman, A. 2004 s. 13

⁹² Andersson, S-I. 1992 s. 29

⁹³ Arvidsson, C. s. 10-11

Genom ett samarbete med SESAM (en förening med mål att bevara kulturväxter), trädgårdshistoriker, växtkännare på SLU i Alnarp och trädgårdsmästare, samt personal på museet undersöktes material i arkiven. Den fråga museet ställde sig var vilken den bästa utformningen skulle vara för att spegla början av 1600-talet, både gällande form och innehåll. År 1998 invigdes trädgården med en köksträdgård, medicinalväxter, prydnadsblommor, ett mindre linland, en humlegård och en lövgång med kaprifol samt lavendelhäckar (figur 4).⁹⁴ Växtmaterialet är kopplat till regalskeppet Vasa och tänkt att passa som mat för besättningen men även för folket i staden och innehåller även medicinalväxter för att bota plågor.⁹⁵ Utformningen inspirerades av utsmyckning från skeppet och från samtida målerier och grafiska blad. Personalen rekonstruerade även trädgårdsredskap från 1600-talet.⁹⁶ Trädgården på Vasamuseet finns inte där för att berätta hur det faktiskt såg ut, istället är den anlagd för att ge en idé om hur det kan ha sett ut. Utgångspunkten med trädgården har varit att berätta om Vasa och hur det faktiskt går att veta något om 1600-talet genom att leta i källor och sedan prova rent praktiskt. Utformningen och innehållet är baserat på högrestandsmiljöer och odlingar i stadsmiljö.⁹⁷

Figur. 4. Illustration av Vasaträdgårdens kvartersuppdelning av köks-, läke- och blomsterväxter, med humlegård till vänster och lövgång till höger. Ur Vasamuseets broschyr 2010.

⁹⁴ Dalhed Persson, M. 2017 muntligt

⁹⁵ Dalhed, M. & Nygård, L. 1996

⁹⁶ Dalhed Persson, M. 2017 muntligt

⁹⁷ Dalhed, M. & Nygård, L. 1996; Dalhed Persson, M. 2017 muntligt

Det jag kan ta med mig från trädgården på Ven är deras sätt att arbeta sig fram till ett passande växtmaterial. Som de gör genom att studera det skriftliga och bildmaterialet som finns tillgängligt. Delar av mitt växtval baseras även på växter som nu finns i museiträdgården på Ven. Vasamuseet använder sig av liknande tillvägagångssätt. De har, som i mitt fall, inte heller några belägg för en tidigare trädgårdsanläggning att basera sin utformning på, vilket de hade på Ven. Vasaträdgården anlägger inte sin trädgård för att visa hur det exakt såg ut utan för att förmedla kunskap, precis som trädgården vid Glimmingehus skall fungera. De valde att dela upp odlingsbäddar efter användningsområde, men planterar ändå örter, lin och köksväxter i samma trädgård som lök- och kålväxter och läkeväxter. Även om denna trädgård är senare än Glimmingehus kan jag ta med mig deras val att blanda växter i pedagogiskt syfte.

Trädgårdsväxter i Skandinavien under 1400- och 1500-talet

Som tidigare nämnt finns det inte stor kunskap om trädgårdsväxter från aristokratiska platser ute på landsbygden vid tiden för Glimmingehus tillkomst. Materialet är större tack vare utgrävningar i städer. Mycket tyder på att växterna spreds mellan stad och landsbygd. Detta gör att vi, med stor sannolikhet, kan anta att de växter som odlades i städerna även fanns på landsbygden. Jag väljer att tolka källorna på det sättet. Fanns växten i Skandinavien under medeltiden och det har hittats på flera platser i mer än ett exemplar vill jag anta att den odlades.

Stor del av den kunskap vi har om växtmaterialet under medeltiden kommer från arkeobotaniska fynd. Det är inte mycket spår som finns kvar efter mer än 500 år, men det som finns kvar har bevarats bäst om det är bränt. Det fossila växtmaterialet hittas i samband med sållning av jordprover. Det brända materialet visar mest på hushållskonsumtion, men det går att anta att dessa växter även odlats i närheten.⁹⁸ Om det finns arkeobotaniska spår av en växt är det omöjligt att veta hur och varför växten användes. I det arkeobotaniska materialet påträffas fröer som med stor sannolikhet tillhör växter som varit allmänna i det närliggande landskapet. Därför är det svårt att säga om en växt faktiskt använts i medicinskt bruk eller som inslag i fodermaterial. Ännu ett problem är vilken del av växten som använts för identifiering. Oftast är det fröer, pollen och frukter - annat är för resurskrävande. Användes istället blad, stam,

⁹⁸ Lindeblad, K. 2010 s. 284

rötter eller bark identifieras inte detta med arkeobotaniska metoder. Blir en art en av de vanligaste i fyndmaterialen tolkas den lätt som ogräs, och möjligheten att koppla den till ett specifikt användningsområde blir svårare. Om en växt är ny i floran och den inte hunnit etablera sig är det större chans att kunna förstå dess användning.⁹⁹ Kunskapen om medeltidens örter kan vara vinklad, eftersom det inte finns spår kvar efter flertalet växter, och det är inte alltid alla spår som är bra indikatorer. Det kan handla om bär, frukter och kryddor som dill (*Anethum graveolens*), koriander (*Coriandrum sativum*), senap (*Sinapsis ssp.*) och kummin (*Carum carvi*) där det är fröet som äts. Spår av dessa hittas oftast i latrin- eller köksavfall som har använt som gödselmedel. Hittas fröer från oregano, timjan, kål eller beta är dessa bättre indikationer på att de har odlats.¹⁰⁰

Bergqvist (2014) har tolkat Skånelagens omnämnande av bast som bastbark, med hjälp av Reichborg-Kjenneruds tolkningar från 1924. Bastbark kan syfta på långhåriga fibrer från lin, hampa eller nässla. Om detta binds kring ett sår har det läkande effekter samtidigt som det, enligt folktro, skall hålla det onda borta från såret. Lök, groblad, läkande gräs och vad som tolkats som enbär är läkande substanser och är inhemska från början av medeltiden.¹⁰¹ Det var inte enbart inhemska växter som användes, vid denna tid finns en viss mängd importerat material som blodtopp och lavendel(olja), båda hittade i arkeologiskt material. Lavendel (*Lavendula officinalis*) nämns i ett brev på 1520-talet i Linköping. Utvinningen av olja verkade inte vara vanligt i Sverige förrän på slutet 1500-talet, men lavendel har sannolikt odlats ändå, av estetiska skäl.¹⁰² Opiumvallmo (*Papaver somniferum*) är en annan importerad växt, och fröer från 1100- och 1200-talet i Danmark och Finland har påträffats.¹⁰³ I Norge och Sverige är beläggen aningen senare. Vit, brun och den inhemska röda vallmon omnämns i en svensk örtabok från 1500-talet. Även om opiumvallmon inte användes i Sverige i så stor mängd verkar vallmons effekter varit kända. Det kan vara så att användningen av opiumvallmo på flera vis inte lämnat några stora spår, arkeologiskt.¹⁰⁴ Däremot har det hittats spår efter bolmörten (*Hyoscyamus niger*) som inte var inhemsk men hade kommit till Skandinavien redan under järnåldern. Utifrån

⁹⁹ Heimdahl, J. 2014b s. 117-119; 2017 s. 63-64

¹⁰⁰ Heimdahl, J. 2017 s. 62-63

¹⁰¹ Bergquist, J. 2014 s. 281

¹⁰² Bergquist, J. 2014 s. 281; Heimdahl, 2014a s. 11, Larsson, I. 2014 s. 185

¹⁰³ Bergquist, J. 2014 s. 282; Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 56

¹⁰⁴ Bergquist, J. 2014 s. 283

historiska och arkeologiska belägg verkar den odlats för medicinskt och möjligt magiskt bruk. Som med opievallmon kunde mindre doser användas för smärtlindring, för höga halter gör den giftig.¹⁰⁵ Substanserna som är verksamma sitter i bladverket.¹⁰⁶ Krasse ansågs vara god föda under sommaren men har använts mestadels som medicinalväxt. Den var blodrenande och botade slag.¹⁰⁷ Odört (*Conium maculatum*) nämns i flera medicinalböcker från 1400-talet och hittas arkeologiskt i Skåne och i Danmark från romersk järnålder och framåt.¹⁰⁸ Trots växtens omfattande användning under medeltiden kan vi inte ta med denna då den är giftig.

I medeltida stadslager från både Skåne och Östergötland har dill, isop, cikora, fänkål, salvia och hjärtstilla (*Leonurus cardiaca*) hittats. Dessa verkar ha varit vanliga vid matlagning och för läkekonst.¹⁰⁹ En stor del av de växter vi känner till kommer från Lunds medeltida lager (c 1050-1300). Rovor, humle, kryddkrassling, krikon, päron, rättika, krydd- och ängssalvia och kyndel har påträffats där.¹¹⁰ Sallat verkar haft en stor roll i köket och har hittats både i Lund och i medeltida lager (c. 1150-1200) i nuvarande Danmark.¹¹¹ Senap (*Sinapsis* ssp.) är en inhemsk växt som fanns vid medeltidens början. Den omnämns mer än fyrtio gånger i det medeltida materialet.¹¹² Svartsenap (*Brassica nigra*), har hittats genom arkeologiska undersökningar från 1200-talet och nämns på 1400-talet.¹¹³ Peppar (*Piper nigrum*) är en kryddväxt som kan använts i matlagning. Peppar är förmodligen importerad för odling och nämns i stor frekvens i det medeltida materialet.¹¹⁴ Selleri är nämnd i flera örta- och läkeböcker från 1300-talet. Sorten bladselleri omnämns inte förrän på 1700-talet.¹¹⁵

Madonnaliljan användes som både medicinalväxt och skönhetsmedel. Den var också en symbolisk blomma för Jungfru Maria.¹¹⁶ Lange knyter *Rosa x alba* till 1400-talet i Skandinavien. *Rosa centifolia* nämns i Harpestrang och har hittats arkeologiskt.¹¹⁷ Larsson (2010) anser att rosen var väletablerad i Skandinavien och

¹⁰⁵ Heimdahl, J. 2009 s. 123-124

¹⁰⁶ Bergquist, J. 2014 s. 282-283

¹⁰⁷ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 52

¹⁰⁸ Lange, J. 1999 s. 97

¹⁰⁹ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 53; Heimdahl, J. 2006-2007 s. 20; Lindeblad, K. 2010 s. 285

¹¹⁰ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 56

¹¹¹ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 56

¹¹² Larsson, I. 2010 s. 229

¹¹³ Lange, J. 1999 s. 66

¹¹⁴ Larsson, I. 2010 s. 229

¹¹⁵ Lange, J. 1999. s. 46

¹¹⁶ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 38, 52;

¹¹⁷ Lange, J. 1999 s. 236

den omnämns vanligtvis inte med sortnamn. Rosor avbildas ofta i religiösa texter.¹¹⁸ Akleja har ansetts som en av de vanligaste medeltida växterna men omnämns inte i några svenska källor från medeltiden. I både Norge och på Island var den en viktig medicin- och matväxt och skyddades av lag. Inte heller påträffas den i svenska arkeologiska undersökningar. I fyndmaterial från den nyligen undersökta borgen Stegeholm, i Västervik, påträffades några av de tidigaste spåren av just akleja (*Aquilegia vulgaris*). Det är ett sällsynt fynd i samtida stadslager. Under senmedeltiden gavs aklejafrön i dryck till nyförlösta kvinnor. Växten blir allt mer vanligt under 1600-talet.¹¹⁹ I det material som Lange (1999) studerat nämns inte aklejan mer än en gång, år 1450 i Harpestreng, men betydligt fler gånger efter 1600-talet.¹²⁰

Diskussion - förslag för museiträdgården på Glimmingehus

Det krävs en ödmjuk attityd i redovisningen av hypotesen om vilka växter som kan ha odlats vid en plats som Glimmingehus i början av 1500-talet. Detta även när det gäller utformning, material, och hur mönstring och växtgrupperingar i bäddarna egentligen sett ut. Föregående meningar är baserade på tankar av trädgårdshistoriken Kjell Lundquist, som jag tycker beskriver konceptet att studera och planera historiskt trovärdiga trädgårdar bra.¹²¹

Placering

För att en museiträdgård skall kunna anläggas på Glimmingehus är det viktigt att den utseende- och innehållsmässigt fungerar i verksamheten. Dagens örtagård är olämpligt placerad i den nordvästra delen av tomten, eftersom besökare för att kunna nå den behöver gå på ojämn terräng nära vallgraven. Det innebär att den inte möter de krav på tillgänglighet som är ett viktigt mål i verksamheten. Örtagården ligger inte heller synlig från ingången och missas ofta av besökarna. Ett av kraven som platschefen på Glimmingehus ställde var att trädgården skulle placeras på en mer lättillgänglig och mer synlig plats. Jag väljer därför att lägga den direkt synlig från entréhållet, som är i nedre, vänster hörn på bilden nedan där trädgården finns utritad (figur 5). Den ligger då i slutet av en gångstig, vilket blir en naturlig placering i promenadstråket.

¹¹⁸ Larsson, I. 2010 s. 229-230

¹¹⁹ Heimdahl, 2017 s. 65; Larsson, I. 2010 s. 78, 270; Palm, V. & Ring, C. 2016 s. 5, 114

¹²⁰ Lange, J. 1999 s. 46-47

¹²¹ Lundquist, K. 1996 s. 110

Figur 5. Glimmingehus sett från sydväst. A: den nya museiträdgården, B: dagens örtagård, C: rundeln passande för rosor. Markeringar av författaren 2017. Foto: L.G.foto/Leif Gustavsson 2016.

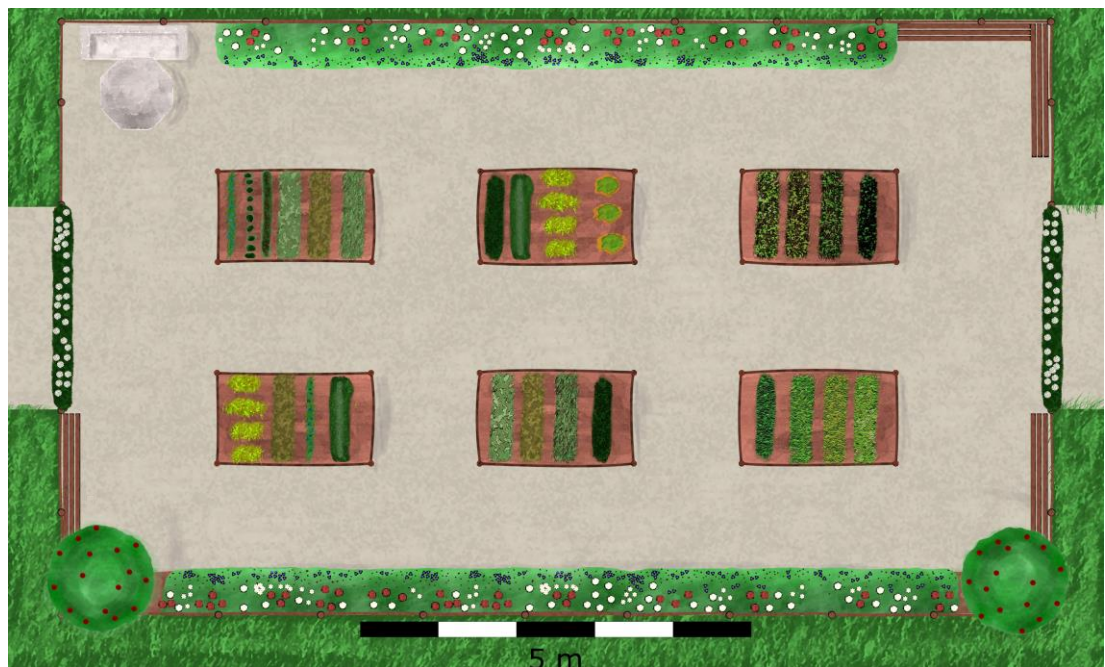
Utformning

- “Såg det ut så här på medeltiden?”
- “Troligtvis inte.”

Det är en av de vanligaste frågorna av besökare vid museiträdgårdar, och ett av de vanligaste svaren - ett ärligt, men kryptiskt svar. Det är faktiskt så, som tidigare nämnt, att det inte går att veta till hundra procent hur en trädgård faktiskt såg ut; ännu mindre vid just Glimmingehus - det är omöjligt. Verksamhetens önskan om historisk trovärdighet och ett av deras viktigaste krav; besökstillgängligheten gör att en anpassning har fått göras. Alltså blir gestaltungsförslaget en kompromiss av de moderna kraven och önskan om en historiska trovärdig trädgård. Det finns flera olika sätt att lösa problematiken på, och mitt gestaltungsförslag kan alltid anpassas. Eftersom verksamheten vid Glimmingehus ville ha ett färdigt förslag har jag försökt göra ett så fullständigt förslag som möjligt. Jag ger en tolkning som bygger på historisk kunskap om trädgårdar, trädgårdsodling och trädgårdsväxter vid tiden för Glimmingehus anläggande och med ett viktigt syfte att förmedla kunskap till besökarna.

När det gäller utformningen väljer jag en relativt enkel form med rektangulära

bäddar med traditionella mått (två alnar breda). Denna ansluter till Glimmingehus tydligt lite ålderdomliga, medeltida karaktär. Hur odlingsbäddarna faktiskt såg ut har jag inte kunnat utläsa från det skriftliga materialet, därför baserar jag utformningen på de bilder jag studerat (Figur 3; bilaga 2). När det gäller urvalet av växter är det däremot rimligt att basera det på de arter som kan ha funnits omkring tiden för Glimmingehus uppförande och under 1500-talet i Skandinavien. Glimmingehus var en miljö som tillhörde den yppersta eliten och var, som vi sett, med avseende på byggnadsdetaljer och inredning exklusivt utformad och påkostad. Det innebär att det går att anta att det fanns ett stort kontaktnät även när det gällde trädgårdsväxter, vilket möjliggjorde en statusmässig konsumtion.

Figur 6. Förslag på museiträdgårdens utseende. Placering av växterna på ritningen är enbart exempel. Illustration: av Christian Stelius & författaren 2017.

	Längd	Bredd	Höjd
Museiträdgården	13 meter	7,5 meter	
Odlingsbäddar 6 st	2 meter	1,2 meter	0,4 meter
Blomsterbäddar 2 st	10 meter	0,6 meter	0,4 meter
Trädplantering	1,5 meter		
Gångar		1,3 - 2 meter	
Ingång 2 st		2,5 meter	

Figur 7. Mått för museiträdgården.

Eftersom den nuvarande örtagården ligger olämpligt placerad skall den nya trädgården vara mer tillgänglig för besökare (figur 5). Museiträdgården (figur 6) kommer ha en rektangulär form och vara inhägnad av staket gjort av flätad hassel. Den inhägnade trädgården återkommer i det studerade materialet (bilaga 1), därför anser jag att trädgården på Glimmingehus också bör vara inhägnad. I det medeltida materialet nämns flera varianter av inhägnader för trädgårdar, både gällande material och utformning.¹²² Det går inte att urskilja vilken typ av inhägnad som funnits vid de olika trädgårdsanläggningarna eller om det är någon skillnad i vilken statusmiljö trädgården finns, men både trädgårdar på landsbygden och i staden veckor ha varit inhägnade. Jag tycker det skulle vara lämpligt med ett staket på Glimmingehus som inte kräver underhåll men som också fungerar tidsmässigt. Det flätade hasselstaketet kräver ingen skötsel förutom att det bör bytas ut ungefär var åttonde år, därför anser jag att det fungerar bra. En inhägnad trädgård även kan vara lämpligt för att hålla exempelvis rådjur och kaniner borta. Det är möjligt att det inte stänger ute alla djur, men det kan göra det svårare för dem att ta sig in. Staketet runt den nya trädgården bör därför ha en höjd på minst 1 meter för att nå över odlingsbäddarna och höjden gör det svårare för djur att ta sig in.

En port in till de medeltida trädgårdarna beskrivs som viktig eftersom trädgården skulle vara helt avskild. Detta anspelar på Mariaträdgården, och passar i utformningen. Eftersom museiträdgården skall locka besökare anser jag att en port blir för instängt och föreslår hellre en grind, i samma flätade material som staketet. Över

¹²² Landsberg, S. 1995 s. 63-64

grindarna skall en smal båge gå där rosor kan klättra. Detta är en del av mariaträdgårdens inslag i trädgården. Museiträdgårdens mått baseras på att sex odlingsbäddar med nyttoväxter, två blomsterbäddar med prydnadsblommor, samt att gångar som är anpassade för tillgänglighet.

Gångarnas mått är valda efter standardmått och skall ha en fri bredd på minst 1,2 meter för att rullstornsburna och synskadade med ledsagare skall få tillräckligt med plats.¹²³ Bredden på gångarna eller vad de har för material är något som inte kan baseras på de medeltida källorna. Detta är ett exempel på ett problem som kan uppstå när önskan är att ha en historisk trovärdig trädgård men även en som är tillgänglig för alla besökare. Det som behövs är en kompromiss mellan de moderna kraven och viljan att ha en historisk trovärdig trädgård. I detta fall anser jag att tillgängligheten för funktionshindrade är viktigare del än att få gångarna och markmaterialet historiskt korrekt.

Odlingsbäddarnas storlek baseras på tolkningen av de medeltida måttet en aln (59 centimeter)¹²⁴, att det skall finnas möjlighet att nå halva bädden från gångerna på båda sidor. Det blir för kompakt med helt kvadratiska bäddar och de skall därför vara längre än de är breda. Sådana bäddar kan ses på medeltida målningar (bilaga 2). Bäddarna är upphöjda dels för att det var vanligt i Skandinavien under medeltiden, och dels för besökare som har svårt att nå ned skall kunna lukta, titta och känna på blommorna. Höjden är baserad på sitthöjden i en rullstol som är ca 45cm. Det blir inte heller för högt för barn. De skall vara omslutna av träplankor för att hålla jorden på plats. I odlingsbäddarna skall den största mängden av växterna odlas (bilaga 5) förutom de jag anser är enbart prydnadsblommor eller fruktträd. Växterna, som har flera användningsområden, är svåra att dela upp baserat i kategorierna mat- eller läkeväxt. Därför kommer plantorna blandas, men placeras storleksmässigt så de inte växer över varandra. De sätts pedagogiskt i rader för att det skall vara lättare för besökaren att para ihop rätt växt med en namnskylt, som jag anser vore lämpligt att ha för alla växter.

¹²³ Boverkets föreskrifter och allmänna råd om tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga på allmänna platser och inom andra områden för andra anläggningar än byggnader. BFS 2004:15, ALM1

¹²⁴ Hansson, M. & Hansson, B. 2010 s. 37

Längs trädgårdens två långsidor finns upphöjda blomsterbäddar. Dessa skall innehålla prydnadsväxter och växter som både används för nöje och nytta. De två partierna får symbolisera blomsterängen som associeras med paradis- och/eller Mariaträdgården, som förekommer och omtalas i det medeltida text- och bildmaterialet (figur 8 och bilaga 3). Som tidigare nämnt beskrivs blomsterängarna i det medeltida materialet oftast som gräsytor fyllda med blommor. Eftersom detta inte fungerar på Glimmingehus då de kräver större yta och mer skötsel så anser jag att mer begränsade blomsterbäddar fungerar bättre. Om ”paradisträdgården” är starkt förskönad i bildmaterialet vet vi inte, inte heller om trädgårdar av detta slag varit så vanliga i Skandinavien. Ändå kan en symbolisk trädgård med anknytning till Jungfru Maria inte anses som helt främmande vid Glimmingehus. Jag menar att växter med koppling till Jungfru Maria passar in på en plats som Glimmingehus, som har symboliska dekorationer kopplade till Jungfru Maria.

Det åttakantiga trädgårdsbordet var vanligt förekommande på trädgårdsillustrationer från medeltiden (figur 3 och 8). En idé är att antingen göra en kopia av det som finns i frustugan eller beskriva bordet på en informationsskylt i trädgården och hänvisa till bordet som finns i frustugan. Museiträdgården blir placerad så att det går att se den från frustugan - igen är detta en anknytning till Mariaträdgården. Två äppelträd placeras i två av hörnen av trädgården. Det skall inte vara för många träd för personalen att ta hand om - även om en trädspaljé hade fungerat längs ena långsidan. I trädgården skall det även finnas sittplatser. Dessa skulle kunna vara gjorda av sten eftersom borgen är det, men också trä. Området öster om trädgården, idag kallat fläderlunden, kommer att skydda en del av trädgården från blåst, och till viss del ge skugga.

Figur 8. "Den lilla paradisträdgården" med trädgårdsbordet i centrum. Trädgårdsbordet avbildas här sexkantigt, men åttakantigt var vanligt förekommande. Här syns människorna njuta i trädgården omringade av bland annat äppelträd, iris, pion, den vita Madonnaliljan, liljekonvaljer och smultron/jordgubbar. Flamländskt, ca 1410-1420. Historiska museet, Frankfurt. Upper Rhenish Master [Public domain], via Wikimedia Commons-b.

Urval av växtmaterial

Växtvalen för museiträdgården på Glimmingehus baserar jag på sammanställningar av växter i litteraturen, trädgårdsarkeologi och växtmaterial från trädgården på Ven eftersom även den är belägen i Skåne, samt kraven från Glimmingehus verksamhet. Dessa är nämnda under "Syfte och frågeställningar". När växterna väljs baserar jag valen på litteraturen, som består nästintill enbart av skandinaviska källor, inte från resten av Europa. Trots att materialet från Skandinavien inte är lika omfattande som från övriga Europa vill jag använda växter som med stor sannolikhet faktiskt odlats här. Detta även om det är färre växter att välja på och inte lika många belägg för deras faktiska existens. Material utanför Skandinavien kan användas så växtens användningsområde studeras.

En källa jag använder är Anders Månsson Rydaholms *En myckit nyttigh örta-book* (1987). Trots att den är skriven under 1600-talet anser jag att växterna som nämns i den inte uppkommit under det århundradet utan funnits tidigare. Därför baseras viss del av det valda växtmaterialet på denna skrift. På senare tid har trädgårdsarkeologin

ökat och har givit oss mer kunskap om vad som faktiskt odlats. Jens Heimdahl, framstående inom detta område, medverkar tillsammans med forskarkollegor i en skriftsamling baserad på fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010-2013 om trädgårdssarkeologi och arkeobotanik. Ett sådant modernt och fysiskt material ger tyngd åt växtvalet. Viktigt att nämna är att även ett fynd av växter inte är bevis på ett faktiskt användningsområde. Detta diskuteras i avsnittet "Trädgårdsväxter i Skandinavien under 1400- och 1500-talet".

Till min hjälp använder jag även Inger Larssons studie från 2010 där hon undersökt frekvensen av växtnamn i det medeltida materialet, från ca år 1000-1530. Larsson vill vara tydlig med att även om en växt nämns frekvent är det inget säkert bevis på växters förekomst eller odling i Sverige. Benämningen på en och samma växt kan variera - ett namn kan betyda flera olika arter och en art kan ha flera olika namn. Hon klassificerar även växterna efter när de (sannolikt) introducerades i landet eller om de fanns där vid medeltidens början, omkring år 1000.¹²⁵ En tolkning är att växter som inte nämns i skrift kunde varit "självklara", vilket gör att vi går miste om flera arter och sorter.¹²⁶ Detta är något som Johanna Bergkvist (2014) är tveksam till och anser att kunskapen och behovet av växter varit stor och namngivning var något som var viktigt. Hon menar också att i de läke- och örtaböcker som dyker upp under medeltidens slut främst tar upp främmande växter och inte de inhemska i någon större utsträckning.¹²⁷

Johan Lange (1999) sammanställde i sin studie *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark*, när växternas infördes i Danmark, men även Norden. Även här är det viktigt att poängtera att det kan finnas källor utanför Langes vetenskap som därför inte legat till grund för hans studie. Eftersom Glimmingehus ligger i det dåvarande danska riket är detta viktigt för mina växtval. Jag väljer också att använda mig av studerat växtmaterial för trädgården på Ven. Kjell Lundquist, forskare vid SLU har tillsammans med forskarkollegor studerat ett växtinnehåll lämpat för Tycho Brahes trädgård utifrån ett skandinaviskt material från 1500-talet. Som tidigare nämnt ligger denna trädgård senare i tiden än Glimmingehus, och är en unik renässansträdgård för sin tid, men med ett växtmaterial som är relevant för Danmark och Skandinavien på 1500-talet. Därför kommer växtstudier därifrån även även ligga till grund för mitt

¹²⁵ Larsson, I. 2010 s. 227-228

¹²⁶ Larsson, I. 2010 s. 228

¹²⁷ Bergkvist, J. 2014 s. 277

växtval. Jag kommer inte att gå in i detalj om varje växt, men alla växter skall med stor sannolikhet ha funnits under tidsramarna för Glimmingehus och även tidigare. Kraven från Glimmingehus såsom fokus på köks- och läkeväxter istället för kål- och åkergrödor, skötselbehov, resurser och trädgårdsstorlek gör att jag har fått avgränsa mig i mitt urval. Växterna skall vara hanterbara för personalen och besökarna. I den tidigare trädgården fanns omkring ett hundra olika växter, detta anser jag är för stor mängd för en besökare att ta in eller för personalen att sköta om. Jag låter hellre verksamheten komplettera växter i den mån de anser det nödvändigt.

Det finns många växter som skulle kunna passa i museiträdgården, men en begränsning är tvungen att göras. Växterna är valda utifrån de parametrar som hör ihop med kraven som är ställda från verksamheten. Jag väljer att ha med ett trettio-tal växter för att få med växter från deras två krav på växtkategorier; mat/krydd- och läkeväxter och ett antal prydnadsväxter. De valda växterna har funnits före och runt tiden för Glimmingehus uppförande. Växterna har förekommit flera gånger i det skriftliga materialet och vissa växters existens stärks även genom det arkeologiska materialet. Om några av växterna endast nämns ett fåtal gånger i skrifter men påträffats i arkeologiska undersökningar väljer jag att se det som ett starkare bevis på att de faktiskt odlats. Det är även till stor vikt att växterna fungerar i verksamhetens olika pedagogiska aktiviteter. Flera av användningsområdena som växterna ansågs vara lämpade för är inte moderna utan baserade på Månsson Rydaholms skrift från 1600-talet. Användningsområdena kan verka ålderdomliga men jag väljer att ha med dem i pedagogiskt syfte.

Nedan följer ett urval av de växter som jag finner lämpa sig för museiträdgården på Glimmingehus. En fullständig växtlista finns bifogad (bilaga 5).

Backnejlika *Dianthus deltoides* - En prydnadsblommande, mattbildande växt som fungerat som medicinalväxt. Denna skall enligt Månsson Rydaholm (1987) styrka hjärnhalvan, ge god andedräkt och vara bra för magen.¹²⁸ Placeras både i blomsterbäddarna längs långsidorna och i de centrala odlingsbäddarna. Värt att notera är att trädgårdsnejlikan, (*D. caryophyllos*) verkar ha haft problem med hårdighet och sjukdomar och odlades oftast i krukor. Sorten 'Painted Lady' skall enligt Lorentzon (1996) funnits sedan 1500-talet och finns representerad på Ven-trädgården.¹²⁹ Men

¹²⁸ Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 294-296

¹²⁹ Lorentzon, K. 1996 s. 150-152

nejlikorna har funnits längre än så och är värda en plats i trädgården tills vidare i hopp om att de klarar vintrarna.

Bondpion *Paeonia officinalis* var. *officinalis* - Pionen hittar vi både i texter från 1300-talet och i ett par läkeböcker på 1400 och 1500-talet.¹³⁰ I museiträdgården kommer pionen att stå i blomsterbäddarna då den hittas i "paradisträdgårdarna" och jag anser att den kan användas för prydnad. En planta kommer att placeras i odlingsbäddarna då pionfrön kunde användas i läkekonst och detta vill jag att verksamheten skall kunna framhäva. Växten ansågs vara verksam som afrodisiakum. Den röda pionen ansågs bäst för män och den vita bäst för kvinnor.¹³¹ I museiträdgården skall det därför finnas både en vit och röd pion.

Cikoria *Cichorium intybus* - Har hittats arkeologiskt från vikinga- och tidig medeltid samt är nämnd i de flesta medicinalböcker från 1400-talet. Den går även att hitta under 1500-talet.¹³² Cikoria identifieras i viss mån som stor järnört, tillskillnad från lilla järnörten (*Verbena officinalis*).¹³³

Citronmeliss (hjärtans fröjd) *Melissa officinalis* - Används som både krydd- och läkeväxt. Skall vara till hjälp vid sömnsvårigheter vid hjärtesorg. Växten skall då ätas på morgonen med fastande mage men även användas ofta i maten.¹³⁴ Citronmeliss skall också vara bra för tandvärk, matsmältning, uppstötningar och hålla bort gråa hårstrån.¹³⁵

Dill *Anethum graveolens* - Finns omnämnt i flertalet källor från 1100- och 1400-talet i Danmark och hittad i stadslager i Lund från 1100- och 1200-talet. Lange tolkar plantan som gammal och skall förmodligen ha funnits före 800-talet.¹³⁶ Kan användas som krydda, men också som läkeväxt. Dill skall ha mjölkdrivande egenskaper som hjälper ammande kvinnor vid besvär.¹³⁷

Gurkört - *Borago officinalis* - Belagd i både Sverige och Danmark från medeltiden.¹³⁸ Gurkörten får en plats i trädgården eftersom den används som krydd- och läkeväxt.

Hjärtstilla *Leonurus cardica* - Har använts som läkeväxt mot hjärklappning. Denna

¹³⁰ Lange, J. 1999 s. 240

¹³¹ Larsson, I. 2010 s. 147

¹³² Lange, J. 1999 s. 90

¹³³ Larsson, I. 2010 s. 97, 193

¹³⁴ Larsson, I. 2010 s. 137; Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 393

¹³⁵ Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 343.344

¹³⁶ Lange, J. 1999 s. 44

¹³⁷ Heimdahl, J. 2014a s. 8; Larsson, I. 2010 s 74-75; Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 423

¹³⁸ Lundquist, K. 1996 s. 120; Viklund, K. 2014 s. 21

passar bra i museiträdgården eftersom den ofta odlats i kryddträdgårdar. Medeltida spår av den finns i Lund.¹³⁹

Iris *Iris germanica* - Omnämns i ett par läkebokshandskrifter under medeltiden, i Harpstreng omkring år 1300, och ett par gånger under 1400-talet, men även under 1500-talet.¹⁴⁰ Liljerotspulver kunde rensa magen. Blomman syns på illustrationer av "paradisträdgårdar" (figur 8). Arten kopplas till Jungfru Maria och får stå i blomsterbäddarna.

Isop *Hyssopus officinalis* - En läke- och kryddväxt som påträffats arkeologiskt från 1100- till 1200-talet i Lund och som nämns omkring 1300-talet i Harpstreng och i andra läkebokshandskrifter, även på 1500-talet och i botaniska verk framöver.¹⁴¹ Isop kan även användas inom djurmedicin om boskapen får hosta. Växten skall också hjälpa mot tandvärk.¹⁴² Den är flerårig vilket underlättar för personalen på Glimmingehus.

Järnört *Verbena officinalis* - Hittas i både arkeologiska- och skriftliga belägg från 300-, 1200-, och 1300-talet. Jätteverbena *V. bonariensis* som vi ser ofta idag nämns inte före 1900-talet.¹⁴³ Järnörten passar i trädgården då den använts som läkeväxt mot förgiftningar, tandvärk, sår, skador och svullnader.¹⁴⁴

Koriander *Coriandrum sativum* - Nämns i en serie läkeböcker från 1300- till 1500-talet, påträffas redan i det arkeologiska materialet från förhistorisk tid, alltså före medeltiden.¹⁴⁵ Detta är en krydd- och läkeväxt och skall inom läkekonsten läka spetälska och hämma blödningar.¹⁴⁶

Krusmynta *Mentha spikat* 'Crispa' - Hittas i skrift i slutet av 1400-talet.¹⁴⁷ Har använts för att ge god andedräkt, genom att dricka myntavatten eller gnida bladen mot tänderna.¹⁴⁸ Myntan doftar starkt och kan torkas för att använda i örtapåsar. Den skall fungera som foderväxt, krydda och bekämpningsmedel mot ohyra. En växt med många användningsområden.¹⁴⁹ Örten skall stärka hjärtat och göra en lustig.¹⁵⁰ Flera

¹³⁹ Heimdahl, J. 2014b s. 119; Lindeblad, K. & Nordström, A. 2014 s. 41; Viklund, K. 2014 s. 22

¹⁴⁰ Lange J, 1999 s. 177

¹⁴¹ Lange, J. 1999 s. 173

¹⁴² Larsson, I. 2010 s. 123

¹⁴³ Lange, J. 1999 s. 365

¹⁴⁴ Larsson, I. 2010 s. 193; Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 378

¹⁴⁵ Lange, J. 1999 s. 98

¹⁴⁶ Larsson, I. 2010 s. 101, 103

¹⁴⁷ Lange, J. 1999 s. 217-218

¹⁴⁸ Larsson, I. 2010 s. 140

¹⁴⁹ Larsson, I. 2010 s. 139

¹⁵⁰ Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 408

myntasorter påträffas i materialet, men av avgränsningsskäl väljs krusmyntan att representera myntasläktet tillsammans med polejmyntan.

Kryddsalvia *Salvia officinalis* - Denna, eller en närliggande art, har funnits redan på 1100- 1200-talet. Spår har hittats i lämningar i Lund och den omnämns på 1300-talet och framåt.¹⁵¹ Använd läkeväxt då den ansågs verksam som preventivmedel, motverka plåga i munnen, driva ut gift och då den var bra för levern. Kryddsalvian nämns också inom djurmedicin.¹⁵²

Lavendel *Lavendula officinalis/augustifolia* - En växt som omtalas i källor från medeltiden och använts inom läkekonsten. Troligtvis användes denna växt mestadels estetiskt i Skandinavien.¹⁵³ Lavendel fungerar bra att torka och passar för verksamhetens örtapåsar. Växten passar in i den medeltida symboliken för sinnena då den både är vacker att titta på och doftar. Lavendel är en perenn och kräver lite skötsel, den bör klippas ner på sensommaren och även tidig vår.¹⁵⁴

Libbsticka *Levisticum officinale* - En användbar växt i utbildningssyfte då den verkar ha haft många användningsområden inom läkekonsten. Botar halsont, dålig matsmältning, förkylning, heshet och ormbett. Kan också användas som ansiktsvatten.¹⁵⁵

Läkemalva *Althaea officinalis* - Förekomst av plantor på medeltidstomter, från ca 1300-talet och framåt.¹⁵⁶ Bladen och blommorna kunde användas i bad för att rensa sår.¹⁵⁷ Kan även användas mot bisticke, ögoninfektion, skabb, löss, hosta och tandvärk.¹⁵⁸ Malvan är en perenn och behöver därför inte sås om varje år av personalen.

Madonnalilja *Lilium candidum* - Den vanligaste blomman som förknippas med Jungfru Maria och Mariaträdgårdarna. Skall i museiträdgården på Glimmingehus placeras i blomsterbäddarna. Harpestreng nämner madonnaliljan omkring år 1300, men finns även i andra läkeböcker i århundraden.¹⁵⁹ Liljan hittas även på de flesta trädgårdsillustrationer från 1400-talet som skall föreställa den medeltida

¹⁵¹ Lange, J. 1999 s. 310

¹⁵² Larsson, I. 2010 s. 174-175

¹⁵³ Bergqvist, J. 2014 s. 282; Lange, J. 1999 s. 190

¹⁵⁴ Ines, M. & Perry, C. 2002 s. 138

¹⁵⁵ Larsson, I. 2010 s. 131; Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 457-459

¹⁵⁶ Lange, J. 1999 s. 213

¹⁵⁷ Larsson, I. 2010 s. 73

¹⁵⁸ Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 432-434

¹⁵⁹ Lange, J. 1999 s. 197

“paradisträdgården”. Min tolkning av Jungfru Maria-symbolik på Glimmingehus diskuteras under “Utformning”.

Mariatistel *Sibylum marianum* - Detta är ännu en symbol för Jungfru Maria, men odlades också som medicinal- och köksväxt. Bladen kunde användas som sallad och rötterna kokas. Troligtvis så har dess största användningsområde varit det medicinala. Den skall ha kunnat bota pest och förgiftningar.¹⁶⁰ Mariatisteln hittas i medeltida lager i Lund (c 1100-1400) och i danska källor från slutet av 1400-talet.¹⁶¹

Mejram *Origanum majorana* - Bladen är viktigast på mejram och används som kryddväxt. Hittas på flera platser i Sverige i arkeologiska utgrävningar.¹⁶² Månsson Rydaholm beskriver mejrams funktion som läkemedel vid svullna ögon och magvärk, för att rensa huvudet och stärka minnet.¹⁶³ Fungerar i örtapåsarna.

Persilja *Petroselinum crispum* - Kan både användas som krydd- och läkeväxt samt vid matberedning. Persilja skall vara god för en svullen mage, hundbett och stärker hjärnan och minnet.¹⁶⁴ Den förvildade persiljan finns i Sverige men är giftig men kan ha använts för smärtlindring. Till museitradgården används bladpersiljan. Persiljerötter har förekommit i matlagning.¹⁶⁵

Polleja/polejmynta/loppmynta *Mentha pulegium* - Nämnt på 1300- och 1400-talet och framöver i flera krydd- och läkeväxtskrifter.¹⁶⁶ Den skall ha fungerat mot huvudvärk genom att myntan läggs i olja och smörjs på pannan. Ansågs även mjölkdrivande för kvinnor, och kunde användas inom djurmedicin.¹⁶⁷ Växten är perenn, vilket underlättar för verksamheten. Myntan doftar och fungerar att torka.

Ringblomma *Calendula officinalis* - Läkeväxt under medeltiden för en mängd olika åkommor.¹⁶⁸ Kan var användbar i verksamheten - både i utbildningssyfte men också för aktiviteter. Egen ringblomssalva kan göras av besökare eller säljas i butiken.

Ros *Rosa centifolia* - en buskros som hittats i arkeologiskt material från Skandinavien.¹⁶⁹ Denna rosbuske skulle kunna placeras runt eller intill den nedsänkta

¹⁶⁰ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 52

¹⁶¹ Lange, J. 1999 s. 178

¹⁶² Viklund, K. 2014 s. 20-21

¹⁶³ Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 522-523

¹⁶⁴ Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 541

¹⁶⁵ Larsson, I. 2010 s. 150-151

¹⁶⁶ Lange, J. 1999 s. 218

¹⁶⁷ Larsson, I. 2010 s. 140

¹⁶⁸ Larsson, I. 2010 s. 91; Lundquist, K. 1996 s. 120, 133; Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 320-326

¹⁶⁹ Hansson, M. & Hansson, B. 2002 s. 56

rundeln, söder om trädgården (figur 5, markering C) . Rosen är ett vanligt inslag i mariaträdgården, som oftast var synliga från borghustruns rum (bilaga 3). På Glimmingehus har just frustugan utsikt över denna plats. En skylt med denna beskrivning kan leda besökaren från gården in i borgen och vise versa. Även Jungfru Maria-symbolerna i frustugan som jag nämnde under "Utformning" kan stärka detta. *Rosa alba* är tänkt att klättra på bågen över ingångarna till museiträdgården. Vanlig på flera flamländska illustrationer från 1400-talet.¹⁷⁰

Rosmarin *Rosmarinus officinalis* - En kryddväxt som har flera användningsområden inom läkekonsten. Kan användas som ansiktstvätt, ansågs göra tänderna vitare, stärker hjärtat och värmer magen.¹⁷¹ Passar i verksamhetens aktiviteter.

Smultron *Fragaria vesca* - Kunde användas som läkeväxt och afrodisiakum.¹⁷² Besökare kan få skörda plantorna, och torkade smultron kan användas i örtapåsar.

Timjan *Thymus vulgaris* - Denna växt kunde användas som läke-, krydd- och foderväxt samt vid matberedning.¹⁷³ Fungerar bra att torka.

Vallmo *Papaver somniferum* (*opievallmo*), *papaver rhoeas* - Vallmon kommer i museiträdgården finnas både i blomsterbäddarna och i odlingsbäddarna. Dels för att den skall kunna användas i utbildningssyfte och dels eftersom den varit en vanlig medicinalväxt,¹⁷⁴ men också av estetiska skäl. Vallmon är vid förtäring av stor mängd giftig vilket vi vill undvika i en besöksanläggning. Dock krävs en process för att det giftiga ämnet skall utvinnas från opievallmon. En flerårig, kornvallmo *Papaver rhoeas* kan väljs som en ersättande sort. Båda är klassade som giftiga men vallmo som odlas i Sverige idag är nästintill ofarliga.¹⁷⁵

Äppelträd *Malus domestica* - Belägg för äppel finns i skrifter, men arkeologiskt finns det få. Fröer är hittade i Lund från 1100-talet.¹⁷⁶ Frukträd verkar ha funnits i alla sociala miljöer, men äkta frukträdgårdar hittades i högre ståndsmiljöer. Därför vill jag placera in två äppelträd i museiträdgården som får representera frukträdgården. Dessa behöver beskäras, och jag väljer alltså enbart två träd för att inte lägga för stor tyngd på personalen.

¹⁷⁰ Flinck, M. 1994 s. 18-19; Landsberg, S. 1995 s. 50

¹⁷¹ Månsson Rydaholm, A. 1987 s. 502-504

¹⁷² Larsson, I. 2010 s. 114

¹⁷³ Larsson, I. 2010 s. 186

¹⁷⁴ Bergqvist, J. 2014 s. 283; Larsson, I. 2010 s. 148-149

¹⁷⁵ Giftinformationscentralen 2017.

¹⁷⁶ Larsson, I. 2014 s. 76; Viklund, K. 2010 s. 22

Slutsats

Glimmingehus kan associeras till högadel, placerad i rural miljö. Det går även att koppla borgen och dess invånare till den urbana sfären. Borgen började byggas år 1499 men det finns byggnadsdetaljer som kan relateras till det riddarromantiska, som tog inspiration från tidigare medeltidskultur. Trots detta finns det egenskaper i borgen som gör den till en modernt utrustad, samtida anläggning. Glimmingehus verkar alltså ha varit en kombination av det förgångna och det nya.

Beläggen för trädgårdar i Skandinavien är få och nämner oftast flera olika trädgårdsanläggningar - kålgård, örtagård, kvannegård, humlegård, kök- och fruktträdgård. Trädgårdarna i Skandinavien verkar dock inte ha varit så strikt uppdelade. Växter för matlagning och läkekonst blandades med grönsaker, kålväxter och ibland även fruktträd i en trädgårdsanläggning som oftast hade samlingsnamnet kålgård. Ordet trädgård anspelade oftast till fruktträdgården. Växterna som fanns i trädgården kunde användas som både nöjes- och nyttoväxter. En växt hade ofta flera användningsområden. I skrifter från och om övriga Europa beskrivs ofta paradis- och Mariaträdgården. Troligtvis är dessa källor baserad på illustrationer från medeltiden. Sådana trädgårdar har inte lika många belägg i det skandinaviska materialet. Dock kan vissa trädgårdsanläggningar likna de Skandinaviska. I övriga Europa verkar trädgårdarna skilja sig beroende på den sociala kontexten.

Det är svårt att utforma en trädgård som är historiskt korrekt när det inte finns några konkreta belägg att rätta sig efter på platsen. Jag skrev i syftet att det övergripande målet var att med Glimmingehus som fallstudie visa på en metod att ta sig an problematiken med att skapa en museiträdgård. De största problemen har framförallt varit bristen på källmaterial från Glimmingehus, ifrån Skandinavien och i övrigt från den aktuella perioden. Det går ändå att ge ett förslag på hur en museiträdgård vid Glimmingehus kan utformas. Genom att studera litteratur och arkeologiskt material för platser med liknande kontext kan en mängd information om medeltida trädgårdar plockas fram och pusslas ihop. Detta måste sedan genomarbetas och omformas till trädgård som fungerar i dagens museiverksamhet på Glimmingehus. Resultatet är en kombination av en nytto- och nöjesträdgård, som är tillgänglig och pedagogiskt utformad.

Referenslista

Andersson, S-I. 1992. Tycho Brahes trädgård. I: Ale - Historisk skrift för Skåneland. De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och Landsarkivet i Lund: Lund.

Artursson, M. 1992. Uraniborg i bild och verklighet. I: Ale - Historisk skrift för Skåneland. De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och Landsarkivet i Lund: Lund.

Arvidsson, C. Tycho Brahe-minnena på Ven.

Berggren, L. 1999. Brottsplats Gotland. I: Glimmingehus 500 år: Tretton texter redigerade av Sten Åke Nilsson under medverkan av Annette Landen, 59–66, Skånsk Senmedeltid och Renässans, Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund 17, Lund University Press: Lund.

Bergqvist, J. 2014. Läkare och läkande: Läkekonstens professionalisering i Sverige under medeltid och renässans. Svenska arkeologiska samfundet: Stockholm.

Blennow, A-M 1995. Europas trädgårdar. Signum: Lund.

Carelli, P. 2007. Det medeltida Skåne. En arkeologisk guidebok. Historiska Media: Lund.

Dalhed, M. & Nygårds, L. 1996. Vasamuseets trädgård - Utställningsprogram. Undervisningsenheten.

Edström, M. 1993. Glimmingehus - samspelet, forskning och förvaltning. Nordisk arkitekturforskning - Aarhus 1992- ; 1993(6:1). Aarhus.

Hansson, M. 2009. The Medieval Archaeology and the Social Use of Space. I: R. Gilchrist, & A. Reynolds (Eds.), Reflections - 50 Years of Medieval Archaeology 1957-2007. (Vol. Monographs Volume 30). Society for Medieval Archaeology.

Hansson, M. 2011. Medeltida borgar. Maktens hus i Norden. Historiska Media: Lund.

Hansson, M. 2014. Later medieval aristocratic landscapes in Scandinavia. Chateau Gaillard XXVI In Chateau Gaillard 26. s.207-215.

Hansson, M. & Hansson, B. 2002. Köksträdgårdens historia. Lund: Signum.

Harrison, D. 1999. Borgen, tiden och kosmos. I: Glimmingehus 500 år: Tretton texter redigerade av Sten Åke Nilsson under medverkan av Annette Landen, 44-49, Skånsk Senmedeltid och Renässans, Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund 17, Lund University Press: Lund.

Harvey, J. 1990. Medieval gardens. Batsford: London.

Heimdahl, J. 2006-2007. Fossila lämningar av trädgårdsväxter. I: Flinck, M., Ernstsson, I.,

Romanus Haas, H. (red) Bulletin för trädgårdshistorisk forskning, nr 19/20, s. 19-21.

Heimdahl, J., 2009. Bolmörtens roll i magi och medicin under den svenska förhistorien och medeltiden. Fornvännen 104. s.112-128. Stockholm.

Heimdahl, J. 2010. Barbariska trädgårdsmästare. Nya perspektiv på hortikulturen i Sverige fram till 1200-talets slut. Fornvännen 105. s. 265-280. Stockholm.

Heimdahl, J. 2014a. När grönskans prakt till mull och stoft förtvina. Forna tiders trädgårdar i Sverige studerade genom kvartärgeologi och arkeobotanik 1999-2012. I Andréasson, A.; Gräslund Berg, E.; Heimdahl, J.; Jakobsson, A.; Larsson, I.; Persson, E. (eds): Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010-2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA). Sveriges lantbruksuniversitet. Rapport 2014:25. s 3-16.

Heimdahl, J. 2014b. Arkeobotaniska spår av medicinalväxtodling och örtmedicinsk praktik i Sverige 1000-1700. I Andréasson, A.; Gräslund Berg, E.; Heimdahl, J.; Jakobsson, A.; Larsson, I.; Persson, E. (eds): Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010-2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA). Sveriges lantbruksuniversitet. Rapport 2014:25. s. 111-127.

Heimdahl, J. 2017. Läkeväxter i Stegeholms örtagård I: Palm, V (red) 2017 i manus, Slottsholmen. Tjustbygdens Kulturhistoriska förenings årsbok, Västerviks Museum.

Hobhouse, P. 1992. Plants in the garden history. Pavilion Books: London.

Hobhouse, P. 2004. Trädgårdskonstens historia 3000 år. Natur och kultur/Fakta etc: Stockholm.

Ines, M. & Perry, C. 2002. Medieval flowers. Kyle Cathie Limited: London.

Landsberg, S. 1995. The medieval garden. British Museum Press: London.

Lange, J. 1999. Kulturplanternes inforselshistorie i Danmark. DSR Forlag: Fredriksberg.

Larsson, I. 2010. Millefolium, rölika och näsegräs : Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition (Andra reviderade och utökade upplagan. ed., Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden/Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, 45). Kungliga Skogs- och lantbruksakademien: Stockholm.

Larsson, I. 2014a. Medeltida kålgårdar i skriftliga belägg. I Andréasson, A.; Gräslund Berg, E.; Heimdahl, J.; Jakobsson, A.; Larsson, I.; Persson, E. (eds): Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010-2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA). Sveriges lantbruksuniversitet. Rapport 2014:25. s. 75-88.

Larsson, I. 2014b. Syster Botilda i Vårfruberga kloster och broder Johan Petersson i Vadstena kloster – fakta eller fiktion? I Andréasson, A.; Gräslund Berg, E.; Heimdahl, J.; Jakobsson, A.; Larsson, I.; Persson, E. (eds): Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010-2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA). Sveriges lantbruksuniversitet. Rapport 2014:25. s. 181-189.

Leslie, M. 2003. Introduction A Cultural History of the Medieval Garden? The social life of a subjective form. I: Leslie, M. (red) A Cultural History of Gardens in the Medieval Age. Bloomsbury: London & New York.

Lindeblad, K. 2010. Lavendel, hjärtstilla och svarta vinbär - om medeltida klosterträdgårdar i Östergötland. I Tegner, G., Regner, E., Alinder, B., Ladell, L. (red.): Fokus Vreta kloster - 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter no 77. Statens historiska museum: Stockholm.

Lorentzon, K. 1996. Plantjakt. I: Erlandsson, J. (red): Tycho Brahe - stjärnornas herre. Landskrona kommun: Landskrona s.147-169.

Lund A, 2000. Guide til dansk havekunst, År 1000-2000. 2 utg. Arkitektens forlag: Köpenhamn.

Lundquist, K. 1996. Kulturväxter i Tycho Brahes trädgårdar. I: Erlandsson, J. (red): Tycho Brahe - stjärnornas herre. Landskrona kommun: Landskrona s.108-138.

Månsson Rydaholm, A. 1987. En mycket nyttig örta-book. Rydaholms hembygdsförening och Rediviva: Stockholm.

Nilsson, P. 2014. Köksväxtodling under 1600-talet - Självklarhet eller sällsynthet? En diskussion med utgångspunkt från de äldre geometriska kartorna (cirka 1630–1650). I Andréasson, A.; Gräslund Berg, E.; Heimdahl, J.; Jakobsson, A.; Larsson, I.; Persson, E. (eds): Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010-2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA). Sveriges lantbruksuniversitet. Rapport 2014:25. s. 89-99.

Olsen, R A. 2011. Danske middelalderborge. Aarhus Universitetsforlag: Aarhus.

Palm, V. & Ring, C. 2016. Arkeologi på Slottsholmen. Arkeologiska undersökningar 2014-2015 Slottsholmen 1 och Västervik 4:7, 4:28 och 3:5 i Västerviks stad, Kalmar län, Småland. Arkeologisk rapport 2016:10. Kalmar läns museum: Kalmar.

Pizzoni, F. 1999. The garden: A history in landscape and art. Rizzoli Internat. Publications: London, New York & Aurum.

Skaarup, B. & Jacobsen, H. 1999. Middelaldermad - Kulturhistorie, kilder og 99 opskrifter. Nordisk Forlag A/S: Köpenhamn.

Strese, E-M. 2005. Det inhägnade rummet. I Människan och floran - etnobiologi i Sverige 2. Wahlström & Widstrand: Stockholm.

Tollin, C. 2005a. Medeltida grönsaksodling. Tunon, H. (red.). Människan och floran - Etnobiologi i Sverige 2. Wahlström & Widstrand: Stockholm. s. 306-309.

Tollin, C. 2005b. Klostren och trädgårdarna. Tunon, H. (red.). Människan och floran - etnobiologi i Sverige 2. Wahlström & Widstrand: Stockholm. s. 304-305.

Tycho Brahe-minnena på Ven, växtlista 2010.

Ödman, A. 2004. Glimmingehus. Svenska kulturminnen 7, Riksantikvarieämbetet: Stockholm.

Elektroniska källor

Giftinformationscentralen 2017 - <https://giftinformation.se/vaxtregister/vallmo> (besökt 17-03-05).

Wikimedia commons-a:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AArsen_5104_f14_det.jpg (besökt 17-03-05).

Wikimedia commons-b:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AUpper_Rhenish_Master_-_The_little_Garden_of_Paradise_-_Google_Art_Project.jpg (besökt 17-03-05).

Bilagor

Bilaga 1. Ruta. Från Tacuinum of Paris, 1300-tal. Av unknown master (book scan) [Public domain], via Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3ATacuin_Rue35.jpg (Besökt 17-03-04)

Bilaga 2. Kalenderbild för mars. Trädgårdsarbete och trädfällning, från *The Golf Book*, Bruges ca 1520-1530. Här syns en inhägnad trädgård med rektangulära odlingsbäddar. British Library. Verkstad av Simon Bening (c:a 1483/1484–1561) [CCO], via Wikimedia Commons [https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AMarch-gardening_and_felling_trees%3B_and_playing_with_rattles_-_The_Golf_Book_\(1520-1530\)%2C_f.20v_-_BL_Add_MS_24098.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AMarch-gardening_and_felling_trees%3B_and_playing_with_rattles_-_The_Golf_Book_(1520-1530)%2C_f.20v_-_BL_Add_MS_24098.jpg) (Besökt 17-03-05)

Bilaga 3. Emilia i rosenträdgården. Giovanni Boccaccio, Anjo, ca 1460. [Public domain], via Wikimedia Commons. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AEmilia_in_the_rosegarden_\(Teseida\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3AEmilia_in_the_rosegarden_(Teseida).jpg) (besökt 17-03-04)

Bilaga 4 - Växtlista för museitradgården på Glimmingehus

Svenskt namn	Latinskt namn	Användningsområde	Placering	Kommentar
Backnejlika	<i>Dianthus deltoides</i>	Prydnad + medicin	Blomsterbäddar	
Bondpion	<i>Paeonia officinali var. officinalis</i>	Prydnad + medicin	Blomsterbäddar	En röd för män, en vit för kvinnor
Cikoria	<i>Cichorium intybus</i>	Krydda + medicin	Odlingsbäddar	Stor, blå järnört. jmf. Järnört
Citronmeliss (hjärtans fröjd)	<i>Melissa officinalis</i>	Krydda + medicin	Odlingsbäddar	
Dill	<i>Anethum graveolens</i>	Krydda + medicin	Odlingsbäddar	
Gurkört	<i>Borago officinalis</i>	Krydda + medicin	Odlingsbäddar	
Hjärtstilla	<i>Leonorus cardica</i>	Medicin	Odlingsbäddar	
Iris	<i>Iris germanica</i>	Prydnad + medicin	Blomsterbäddar	
Isop	<i>Hyssopus officinalis</i>	Krydda + medicin	Blomster- och odlingsbäddar	
Järnört	<i>Verbena officinalis</i>	Medicin	Blomster- och odlingsbäddar	Liten järnört jmf. Cikoria
Koriander	<i>Coriandrum sativum</i>	Krydda + medicin	Odlingsbäddar	
Krusmynta	<i>Mentha spikat 'Crispa'</i>	Krydda + medicin	Odlingsbäddar	
Kryddsalvia	<i>Salvia officinalis</i>	Medicin	Odlingsbäddar	
Lavendel	<i>Lavendula officinalis/augustifolia</i>	Prydnad + medicin	Blomster- och odlingsbäddar	Klippa ner på sensommaren och tidig vår (april).
Libbsticka	<i>Levisticum officinale</i>	Medicin	Odlingsbäddar	
Läkemalva	<i>Althaea officinalis</i>	Medicin	Blomster- och odlingsbäddar	
Madonnalilja	<i>Lilium candidum</i>	Prydnad	Blomsterbäddar	
Mariastistel	<i>Sibylum marianum</i>	Matlagning + medicin	Odlingsbäddar	
Mejram	<i>Origanum majorana</i>	Krydda + medicin	Odlingsbäddar	
Persilja	<i>Petroselinum crispum</i>	Krydda + medicin	Odlingsbäddar	
Polej- /loppmynta	<i>Mentha pulegium</i>	Krydda + medicin	Odlingsbäddar	
Ringblomma	<i>Calendula officinalis</i>	Prydnad + medicin	Blomster- och odlingsbäddar	Självsår sig
Ros	<i>Rosa centifolia & Rosa alba</i>	Prydnad + medicin	Klättrande, i blomsterbäddar, bågen och i rundeln	
Rosmarin	<i>Rosmarinus officinalis</i>	Krydda	Odlingsbäddar	
Smultron	<i>Fragaria vespa</i>	Prydnad + matlagning + medicin	Odlingsbäddar	Sprider sig med utlöpare
Timjan	<i>Thymus vulgaris</i>	Krydda	Odlingsbäddar	
Vallmo	<i>Papaver somniferum & Papaver rhoeas</i>	Prydnad + medicin	Blomster- och odlingsbäddar	Självsår sig
Äppelträd	<i>Malus domestica</i>	Prydnad	Ett träd i varje hörn	Behöver beskäras